

САРВАР АЗИМОВ

Сайланма

Икки томлик

Биринчи том

ТОШКЕНТ
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1988

ЮЛДУЗЛАР ЖАМОЛИ

Икки пардали драматик тарих

ҚАТНАШУВЧИЛАР:

Полвон Султонов — ишлаб чиқариш бошқармаси парткомнинг секретари.

Бахмал — унинг хотини, врач.

Бобо Равшан — кекса коммунист.

Қорасоч — учувчи.

Улун Турсунов — обком секретари.

Чўли ака — колхоз раиси.

Меҳрихон — унинг хотини.

Алижон — шофёр.

Жумагул — ҳамшира.

ЭПИЗОДЛАРДА ҚУРИНУВЧИЛАР:

Соня — Совет Армияси сержанти.

Деҳқон Улмасов — катта лавозимли эгаллаган одам.

Қизил аскар

Фининспектор

Милиционер

Саркоғиб

Санитарка

Ўзбек днёрининг шу кечаю кундузги ҳаётидан бир лавҳа. Аммо воқеа давомида асар қаҳрамонлари кўз ўнгидан турли йилларда кечмиш тарих ўтади.

БИРИНЧИ ПАРДА

Сахро. Қуёш тиг тортмоқда. Кимса қораси кўринмас. Фақат бепоеън қумзорлик ва чўнқир осмон. Қуюн бўлиб кўчиш гармсел қовжираган қора саксовул, қахрабо янтоқ, қорамтир шувоқ таналарини томир-томири билан юла қочиш дағдағасида... Сўнгра гармсел кучдан кетгандай тинчийди. Жимжитлик. Шў замон саҳна ўзгариб, қум бархани орқасидан куйиб битган самолётнинг лаш-лушлари кўринади. Шулар қаватида узала тушган Бобо Равшанинг боши боғлиқ. Ҳуши ўзида йўқ. Кийимлари бир ҳолатда кўринган Улуғ Турсунов қум устида ўлтирар. Бу одам, чамаси, ўта ҳолдан толган — икки букилган гавдаси, шалвираган қўллари, жавдираган кўзлари шундан нишона. Унинг ёнбошида Қорасоч ётар. Қорасочнинг бир оёғи нималар биландир уралган. Ўрнидан қўзғалолмайди, лекин тек ётишга тоқати йўқ. Ҳаяжонда.

Қорасоч. Нимага сувга тушган нондай бўкиб ўтирибсиз? Бирон чора излаш керак!

Турсунов. Қўлимиздан ҳеч нарса келмайди.

Қорасоч. Ахир у қудуқ остида-ку! Одам боласи қудуқда ётса-я! Ердамга боришимиз шарт. Мен кетдим...

Ўрнидан даст турмоқчи бўлади-ю, оғриққа чидолмай йиқилар экан,
Улуғ Турсунов кўмакка келади.

Турсунов. Оёғингиз синган. У ҳам (*Бобо Равшан томон имлайди.*) ҳуш-беҳуш. Қўлимиздаги чилвирдан ҳам айрилдик.

Бобо Равшан (*алаҳсирамоқда*). Боботоғ этагида ҳақғўй бахши яшар. Донишманд бахши... Боботоғ этагида, тоза чашма бўйларида... (*Тинчийди.*)

Қорасоч. Сиз-чи? Сизга жин ҳам ургани йўқ-ку!

Турсунов. Менми? Қўлимдан нимаям келарди? Уни ташлаб, якка ўзим қайтиб келишим, мен учун осон деб ўйлайсизми? (*Жон-жаҳдида*) Ҳолу қудратим етмагани учун якка қайтишга мажбур бўлдим! Қўлимдан келмагани учун!.. Ҳолдан толдим... Чумолидай заифман, қўлимдан бирон юмуш келмайди!

Қорасоч. Тавба дейсан, бу аҳвол нечук, нечук юз берди?

Турсунов (*чор-ночор*). Сизга ўн қатла ҳикоя қилдим. Майлиз, ўн биринчи мартаям сўзлаб беришим мумкин.

Бобо Равшан (*алаҳсимоқда*). Боботоғ этагида ростгўй бахши яшармиш. Оқил бахши... Қўшиқ созлайди. Яхшилик ҳақинда... (*Тинчийди.*)

Турсунов. Сабил у қудуқни биз кўп, талай вақт қидирдик. Ҳануз Полвон тетик эди, мен бўлсам тамом кучдан толдим. Қудуқ тахминан, у киши айтган (*Бобо Равшанга шиора қилади.*) ердан топилса бўладими?!

Аммо-локийин, биз уни кўп, жуда кўп изладик. Қумзор илма-тешик қилинди. Фавқулодда бир оёғим сонимгача қумга ботиб кетсами, қўрққанимдан «дод!» солиб юборганимни биламан. Полвон қўлтиғимдан даст кўтарди. Қарасак: қудуқ, расмана қудуқ! Қоп-қора даҳанини кўрдик. Биз, ташна, қора терга ботган ғамдийдалар қудуқ оғзига бошимизни тўғрилаб, сув салқини элитганидан узоқ ётиб қолдик. Қимирлашга дармонимиз йўқ... Бир дунё вақт кечди чамамда. Салқини элитади-ю, сувнинг ўзи кўринмайди. «Тушилмаса бўлмас,— деди Полвон.— Сиздан ёшроқман, ўзим тушаман». Чилвирнинг бир учини белига боғлаб олган Полвон қудуқ тагига ўрмалади.

Сўнгра чилвирни тортинг, дея овоз берди. Тортдим. Термосни бойлаб туширдим. Термос қайтиб чиқди, лиммолим... Боз чилвирни ташладим. У юқорига кўтарилиш ҳаракатига тушди.

Полвон кўтарилар, мен бор мадоримни бир тугунга жамлаганимча уни тортар, жонимни жабборга бериб тиришардим.

Яримлаб қолганини биламан, чилвир чўрт узилиб кетди...

Бобо Равшан (*ҳалиги вазиятда*). Нуроний бахши, ўлан созлайди, қўшиқ куйлайди, Алпомиш... Ойбарчин ҳақида дўмбираси бўзлайди... Қўшиқ куйлайди. Ёмонни қарғайди. Одил бахши... (*Тинчийди.*)

Турсунов. Мени телбаллик кўланкаси босгандай бўлди. Эс-хушимни бутунасига йўқотдим. Натижада, қўлимда қолган чилвирни ҳам дастимдан чиқазиб юборибман. «Полвон, овоз бер»,— дедим, қичқирдим, дод солдим, аммо қудуқдан, аммо Полвондан садо чиқмади.

Қорасоч. Шундаям, ҳар ҳолда, у тирик бўлса ажаб эмас. Ноумидлик...

Турсунов. Ноумидлик эмас, ҳақиқат, Қорасоч, хунук ҳақиқат. Мен чақирдим, қайта-қайта чақирдим. Полвондан жавоб бўлмади. Қудуқ хийла чўнқир экан.

Қорасоч. Ҳар нечук бўлса-да, унинг ёнига боришимиз лозим.

Турсунов (*тоқати тоқ*). Ёнига! Унинг ёнига! Бизнинг қўлимиздан ҳеч нарса келмайди! Тушунинг ахир! Ҳеч нарса!

Қорасоч. Ноҳақсиз.

Турсунов. Йўқ, ҳақман!

Қорасоч. Кийим-бошимизни тилим-тилим йиртиб, арқон тўқиймиз. Мени қудуқ бошига кўтара олиб борасиз. Сиз Полвон кетидан тушасиз, мен эса арқонни ушлайман. Қўрқманг, кучим етади, қўлим ожизлик қилса, тишларим билан тортаману арқонни қочирмайман.

Бобо Равшан (*ҳануз ҳуши ўзида эмас*). Қўшиқ куйлайди... Олмосдай туёғинг қордай тўшима... Кекса бахши дўмбирасини созлай, торларини бўзлата «Алпомиш»дан тушади. Нуроний бахши... Нимтатир шаббода эсмоқда... Қўнглим толкучукдан жевак таққан боғларни кўргу си бор...

Турсунов. Бу овсар хаёл!

Қорасоч бутун вужуди билан диққатга айланади.

Қорасоч. Машина! Мотор овози қулоғимга келгайдай... Наридан, бархан орқасидан!

Турсунов. Хаёл.

Қорасоч. Учувчининг қулоғига ишингиз тушмапти Турсунов, узоқдан мотор овози келмоқда.

Турсунов. «Ғинг» деган шарпаниям эшитмадим. Жим! (*Қулоқ беради.*) Айтдим-ку!

Қорасоч. Мен рўйирост эшитдим, эшитдим!

Сукут.

— Ечинг кўйлагингизни!

Турсунов. Эсингиз жойндами ўзи!

Қорасоч (*қатъиян*). Кўйлагингизни ечинг, дейман.

Улуғ Турсунов кўйлагини еча узатади. Қорасоч чок-чокидан йиртишга киришади.

Бобо Равшан (*ўша ҳолати*). Оқил бахши Боботоғ чўққиларида қўшиқ куйлайди... дилбар, мардона ҳалол кўшиқ... Одам таниган бахши...

Турсунов. Ҳадемай бизлар ҳам ақлдан озамиз... буниси нақд!

Нарироқ бориб, самолёт синиқлари ёнида узала тушади. Қорасоч арқон тўқини билан свора экан, тўсатдан мотор овози яқинлаша келади. Турсунов сачраб оёққа босади, Қорасоч тошдек қотган. Улар

ўзларига ишонмайдилар. Яқин-ўртада вангиллаган мотор шовқини эшитилади-ю, дабдурустдан сўнади. Турсуновга жон киради.

— Бу... ёққа! Бу ёққа! Биз бундамиз!

Югурганича Бахмал кириб келади. Устида оппоқ халат. Қўлида қизил ой тамғали чамадонча. У билан орқама-олдин пайдо бўлган навнихол Жумагул — ҳамшира қизнинг бутун ҳаракатлари Бахмал-никига монанд.

Қорасоч. Бахмал!

Бахмал. Қорасоч! Оёгингиз синган кўринадими?

Қорасоч. Аввало у киши, у кишига...

Бобо Равшан томон ундайди. Бахмал билан Жумагул ҳушсиз

Бобо Равшан бошида парвона бўладилар. Укол қиладилар.

Турсунов. Демак... демак, биз топилдик, шундоқми?

Бахмал жавоб бермайди.

Бобо Равшан (*аста-секин ўзига келиб*). Онагинам... Она қизим, тушимми ё ўнгим? А, лаббай, болаларим?

Бахмал. Албатта ўнгингиз, Бобо Равшан, биз етиб келдик.

Бобо Равшан. Етиб келдик? Қам бўлманг, бўтам.

Бахмал. Ҳали кўрмагандай бўлиб кетасизлар, бобо! Мен санитария машинасида келдим, машинада эса рацня бор. Аллақачон хабар юбордик. Сизларга вертолёт юборишадиган бўлишди. Кечирасиз, мен Қорасочга қарашим керак.

Бобо Равшан. Тезроқ, қароғим, тезроқ... (*Кўрагига уриб*) Аҳён-аҳёнда хархаша қилади... занг босган. (*Кулимсиб*) Агар шу бугунги синовга дош берса, тангрининг қўйруғига челақ боғлардим... Кос-монавт!..

Жумагул. Дим сара!

Мийғида кулиб қўйган Бахмал Қорасоч сари ташланади. Жумагул кўмагида унинг оёғини кўришга киришади.

Бахмал. Халос. Шина қўйилди. Ҳозирча кифоя. Мана бунни ютворинг-чи! (*Таблетка узагади*.)

Қорасоч. Қандай топдиларинг бизни?

Бахмал. Қудуқ устидан чиқиб қолдик.

Турсунов. Қудуқ!

Қорасоч кўзлари Улуғ Турсуновда. Бахмал ҳам унга тикилган. Турсунов хаёли эса ўзга нарсада. Унинг икки кўзи ҳали-замон Бахмал кириб келган томонга қадалган. Афғ-башарасида, бор вужудида нечукдир даҳшат. Шу вазиятда, кимдир кўкрагидан итарган

каби орқасига тисланади, қоқилади, йиқилади, туриб қочмоқчи бўлади. Яна йиқилади. Полвон Султонов, Чўли ака ва шофёр йигит Алижон пайдо бўлишади. Полвон Султоновнинг қўнғир сочлари тўзғиган, пешонасида қон қотган, уст-боши ҳўл, лой. Унинг икки қўлида икки бўлак чилвир.

Қ о р а с о ч. Тирик! Хайрият, Полвон Султонов тирик экан! Тирик!

Султонов (*вазмин*). Жилма, тўхта, Турсунов, қочганинг билан қутулмайсан. Шеригини ажалда қолдириб қочган номардга икки ўлим оз... Мана! (*Чилвирнинг икки бўлагини кўрсатади.*) Бу — пакки билан қирқилган.

Турсунов (*кўзлари лўқ, овози шанғи*). Тухмат! Пакки йўқ менда!

Чўли ака. Не билай... Лафзининг турми йўқ кашмирий ёлғончи ҳам баъзида тўғри гапирар экан-да. Балли, ҳозир дастларида пакки йўқ.

Турсунов. Бўлган ҳам эмас! Пакки-маккини қўлимга ушламаган одамман!

Алижон. Бўлган. (Паккини чиқазади.) Қудуқ бўйдан изингизни олиб келаётганимизда топиб олдик.

Султонов. Сен қўлингда қолган чилвирни қудуққа ташладинг. Олдин мендан кечдинг, сўнгра чилвирдан. Қароқчилар найрангини ишлатиб, ўйладингки, ёпиқли қозон — ёпиқли қолади. Ис ҳам, бис ҳам чиқмас. Аммо янглишдинг, думбул фаҳм. Энди бу чилвир сенинг йўғон бўйнингга лойиқ.

Отилган чилвир Турсунов бўйнига сиртмоқ бўлиб тушади. Қумда ўтириб қолган Турсунов олазарақ ҳаракат-ла чилвирни олмоқчи бўлади, лекин қўллари итоат қилмайди. Бир замбил лой — Турсунов бўйнидаги чилвир билан ўтиришда давом этади.

— Улуғ Турсунов, сени суд, изза қиламиз. Бутун халқ номидан ҳукм чиқарамиз. Халойиқ, эшитинг!

Мен, ишлаб чиқариш бошқармаси парткомининг секретари, коммунист Полвон Султонов бўламан. Бу — Улуғ Турсунов, шу кунгача чўнтагида партбилетни ва обком секретари гувоҳномасини кўтариб юрган одам.

Бундан бир ҳафта муқаддам мени ўз кабинетига чақирди.

Сахро сўнади ва Турсунов кабинети пайдо бўлади. Кабинетда Улуғ Турсунов билан Полвон Султоновдан ўзга одам йўқ.

Турсунов. Полвон Султонович, биз республикамиз юбилейи арафасида турибмиз-а.

Султонов. Ҳақ гап! Халқимиз ҳаётида нодир бай-

рам бу. Шундай улуғ айём кунларида кишиларни хафа қилиш инсофдан бўлмаса керак?

Турсунов (*лабидан ип қочириб*). Масала шунда-да. Мен кишиларимиз кўнглини кўтариш йўлларини изласак дейман. Бошқармангиз меҳнаткашлари байрамни мўл ҳосил, яхши даромад билан қарши олишларини истайман. Сиз бўлсангиз тескарисига оласиз.

Султонов. Ажаб, иккимиз бир масалани нақадар турлича тушунамиз. Ер билан Осмон...

Турсунов (*кулади*). Бу демак, биримизники хато!

Султонов. Сўзсиз.

Турсунов (*шўхчан*). Офарин, мана энди ўзингизга келдингиз! Ўз-ўзини танқид — ҳаво тозалагувчи буюк куч. Хатоларингизга тан бериб тўғри қиласиз. Бу — мард қалбнинг иши.

Султонов. Кечиринг, Улуғ Турсунович, сиз-чи, сизнинг хато қилишингиз мумкинмасми?

Турсунов тикилиб қолади. Кўзларида ғайир тикан. Лекин айни ҳолати тезда ўзгариб юз-кўзида яна енгил табассум ўйнайди.

Турсунов. Маъқул, сиздақанги довьюрак йнгитларни яхши кўраман. Сўзим чин!

Султонов. Чин сўзингиз учун миннатдорман, аммо масала мени яхши ёки ёмон кўришингизда бўлмаса керак.

Турсунов (*қаттиқроқ кулади*). Ҳангома! Сиз ҳали кўп ёшсиз, Султонов, асов тойчоқ сингари. Олдингиздан келсаям, орқангиздан ўтсаям тепмоқчи бўласиз... Кўнгилга олманг, бу шунчаки... ҳазил.

Султонов. Олмаганим бўлсин. Фақат унчалик ёш эмасман. Яқинда қирқ ёшга кираман.

Турсунов. Оҳ, Полвон Султонович, қани энди меним қирқ — қирчиллама ёшим? Орамизда ўн етти йиллик фарқ бор. Яна қандай йиллар денг! Бу бутун бир умр... Унчалик ёш эмасман, дейсизу гапнинг чиройини очсам, партком секретарларидан бирига обком секретарининг меҳр қўйганини пайқамасиз. (*Бармоғини ҳазиломуз ишга солади.*) Қадрига етинг! Машойиҳларнинг айтгани бор: муҳаббат билан нафрат ўртаси бир қадам эмиш.

Султонов. Мақсадга яқинроқ келинса.

Турсунов. Яхши. Замонамиздаги ёшлар мустақил фикр қилишни севадилар ва дунё борди-келдилари тағига ўз ақллари билан етмоқчи бўладилар. Бу умуман, ҳурматга лойиқ интилиш, чунончи, ноўрин кўча чангитишлар чўтга солинмаса... Баъзан сизлар аллақачонлар ихтиро этилган самовар устида бош қотириб, тунларни бедор ўтказасиз. Илож қанча. Ҳар бир жараёнда манфий ва

нисбий ҳолат мавжуд. Диалектика. Хулласи калом, сизга меҳрим баланд бўлгани учун фикрларингиз хато эканини яна бир бор, чидам билан тушунтириб беришим лозим экан.

Халқнинг маданий-маиший ҳаётини яхшилаш устида тинмай ғамхўрлик кўрсатиш партиянинг асосий вазифаларидан бири экани сизга аёнми?

Султонов. Улуғ Турсунович!

Турсунов. Эндигисига, шошманг. Саволимда ҳазил йўқ. Марҳамат қилиб, жавоб беринг. Бирламчидан, буюк ҳақиқатларни такрор этишдан ҳали ҳеч кимса зарар кўрган эмас. Иккиламчидан, бисмиллосидан тушилса ноаниқ масаланинг томирини тезроқ ушлаймиз. Демак?

Султонов. Аён.

Турсунов. Жуда соз. Хўш, Ўзбекистон пахтакорлари ва, борингки, бошқармангиз меҳнаткашлари маданий-маиший ҳаётининг яхшиланиши нимага боғлиқ?

Турсунов саволлари, айниқса, насиҳатомуз пардалари Полвон Султоновнинг жон-жонидан ўтиб кетади. У — жим. Турсунов ўзини биллиб-билмасликка солганича давом этади.

— Жавоб, жавоб беринг?

Султонов (*зўр-базўр*). Пахта ҳосилига.

Турсунов. Офарин! Ўз навбатида, пахта ҳосилининг мўл-кўл бўлиши бошқа бир қатор факторларга боғлиқ. Шу ғанимат кунларда улардан бири олдимизда кўндаланг бўлмоқда: ҳосил кўчатини сақлаб қолиш учун, бошқармангиз бўйинча кўчат яхши — бу мўл ҳосил гарови, кўк қурт уруғини қуритиш лозим.

Султонов (*жони ҳиқилдоғида*). Кўк қурт кўчатларни тамом қириб юбориши мумкин! Лекин бизнинг қўлимизда химия деган қурол бор! Ғўзаларга ядо-химикат, яъни заҳар билан ишлов бериш шарт! Энг фойдали усул — самолётлар орқали заҳар сочишдир! Қўл кучи билан ердаги асбоб-ускуналар воситасида ишлов бериш, самолётга нисбатан қийин, кўп вақтни талаб этади, қимматга тушади, ҳосилни бой бериб қўйиш ҳеч гап эмас... Меним билағонлигимга қойилмисиз?

Турсунов (*тиржайганича*). Албатта-да! Сиз учун барчаси оппа-ойдин! Ёд бўлиб кетган, ғазал каби (*Эркалаган оҳангда*.) Сирасини айтсам, қонингиз андак тезоброқ кўринади. Жаҳл — жаҳолат чашмаси. Партия раҳбар ходимларига ярашмайдиган хислат. Агар янглишмасам, бу йил дам олганингиз йўғ-а?

Султонов (*панг овозда*). Йўқ.

Турсунов (*хотира дафтарчасига нималарнидир*

ёзар.) Эртагаёқ облздрав бошлиғига топшираман. (Ҳазиломуз) Сизга хотинча — врач камлик қилсалар, бир батальон эзма медиклар ҳужумга ўтишади. (Жиддий) Қулинг ўргилсин санаториялардан бирини танлаймиз, даволаниб олинг, соғлиқни эҳтиёт қилиш шарт.

Султонов. Ўзим саломатманку-я... Аммо одамлар, болалар касалга дучор бўлишмоқда, оғир касалга... Самолётдан пахта далаларига ишлов берамиз деб боғларни, ичимлик сувни ва ҳатто қишлоқларни заҳарга тўлдириб юбордик. Бошқармамизда касалланиб йиқилганлар сони...

Турсунов. Биламан. Мактубингизни диққат билан ўқиб чиқдим. Шу сабабли, амалий хулосаларга ўтайлик.

Султонов. Аини мақсад. Меним таклифларим...

Турсунов (бошини тебратиб). Таклифларингиз жоиз эмас, нишонга урмайди.

Самолётлар воситасида ғўзага алдрин, бутифос, метилмеркаптофос билан ишлов беришни ман этиш жўн гап. Дунёда енгил кўчган, осон ишнинг ҳаммасиям энг тўғри ҳақиқат бўлавермайди. Айтганингизча, қўл кучи билан ишлов бериш — ғоятда оғир иш, кўп вақтни талаб этади, қимматга тушади, ҳосилни қурт яксон қилади. Йўқ, ўзга чоралар излаш лозим. Техника хавфсизлигини қатъиян йўлга қўйиш шарт. Дори урилган далалар бир ҳафтадан сўнг одамга зарар етказолмайди. Партия, комсомол активларингизни сафарбар этинг, тарғибот-ташвиқот ишларини кучайтиринг, медицина назоратига катта аҳамият беринг. Одамлар касалланишига келсак, мактубингиз қозиғи шунда, бу ишлаб чиқаришда учрайдиган бахтсиз ҳодиса, холос. Бизнинг шароитимизда ишлаб чиқаришда юз берғувчи бахтсиз ҳодисалар, даладами ва ё заводдами, бу техника хавфсизлигини унутиб қўйиш оқибатидир. Уни яхшилаб тартибга солиш — сизнинг вазифангиз. Акс ҳолда, область партия комитети сизни қаттиқ жазолашга мажбур бўлади.

Султонов. Айтганингиз чора-тадбирларнинг барчасини шай қилганмиз.

Турсунов. Демак, барчасини эмас.

Султонов (тикка). Барчасини. Лекин фойдаси бўлмаяпти. Касалланиш сони камайиш ўрнига, кундан-кунга кўпаймоқда.

Турсунов. Сабаби нимада?

Султонов. Сабабими? Мактубимда батафсил ёзилган эди-ку... Бошқармамиздаги экин майдонлари шароити айрича. Тўғри, катта майдонларда, аҳоли яшайдиган қишлоқдан узоқ ерларда самолётдан дори сепиш мумкин ва

зарур кўринади. Бизда эса пахта майдони, қишлоқ, бор, полиз, ичимлик сув — аралаш-қуралаш, бирини иккинчиси-дан ажрим қилиш амримаҳол.

Турсунов (*ўрнидан қўзғала*). Ҳар нечук бўлса-да, ғўзани самолётлар воситасида дорилашни давом эттиришга мажбурсиз, тегишли хавфсизлик чораларини кўриб, албатта. (*Султоновга юзланиб, унинг кифтига қўлини қўяди.*) Биз план ҳақида, ҳосилни ошириш тўғрисида, халқимиз маданий-маиший ҳаётини яхшилаш устида бош қотирмоғимиз шарт. Мажбурмиз!

Султонов. Одамлар-чи? Уларнинг саломатлиги-чи? Бу ҳақда ҳам ўйлашга мажбурмиз. Заводдаги ишчи ўн икки соат мобайнида етти соатга қараганда кўпроқ пул ишлайди. Бироқ партия иш соатини тинмай камайтирмоқда-ку.

Турсунов. Лекин ишчининг иш ҳақи камаймайди. Сабаб? Сабаби шундаки, меҳнат унуми ошмоқда. Сиз эса бунинг бутунлай тескарисини — пахта майдонларини дорилашдаги прогрессив йўлни қўл кучига, ердаги майда-чуйда воситаларга кўчиришни таклиф қилмоқдасиз. Одамлар тўғрисидаги ғамхўрлик мустаҳкам иқтисодий базага асосланиши керак. Политэкономиянинг ибтидоий қонунларини эсингизга солганим учун узр, шунга зарурият ҳам борга ўхшайди.

Султонов (*бир озлик сукутдан сўнг*). Улуғ Турсунович, бошқармамиз бўйича ялпи ҳосил бари бир ёмон бўлмас.

Турсунов. Аммо самолётлар ишлашса, ҳосил янада юқори бўлади.

Султонов. Ҳосил одамлар сиҳатини омон сақлаш эвазига, бир қадар қимматга тушиши турган гап. Лекин қўл билан ишлов берсак ҳам планни дўндираемиз.

Турсунов. Мўл ҳосил — ақл тарозиси. Сизларда мажбуриятни талайгина ошириб бажариш имконияти бор. Областда шундай бошқармалар борки...

Султонов (*бир оз сукутдан сўнг*). Шундай денг. Афсуски, ўйларим тўғри чиқмоқда.

Турсунов. Қандай ўйлар, очикроқ гапиринг?

Султонов. Фикри ёдингизда план, фақат план! Яна қулинг ўргилсин рапорт. Қолоқ бошқармалар айбини бизнинг бошқармамиз ҳисобидан беркитиб кетмоқчисиз. Қай йўл билан бўлса-да!

Турсунов (*ҳар сўзни чертиб*). Билишимча, қаерда эканингизни унутганга ўхшайсиз.

Султонов ўрнидан туриб кетади.

Эсингизга солай: сиз обком секретари кабинетидасиз. Тўғри, мен ҳамма иш учун, жумладан, план учун ҳам жавоб бераман.

Султонов. Фақат сиз эмас. Мен ҳам жавобгарман.

Турсунов. Аммо-локийин, меним жавобгарлигим ўзлариникига нисбатан қиттак кўпроқ бўлса керак. Бу вазифани менга топширганлар... инонганларидан...

Султонов. Менга-чи? Қим менга топширган унда?

Турсунов (*ҳар сўзни чертиб*). Нимаям дердик... Хато ҳам бўлар экан.

Султонов. Албатта, бўлади. (*Жимлик. Улар юзмаюз келишади.*)

Турсунов. Сирасини эшитинг. Жасорат ва журъатдан бир мисқол кўпроқ текканга ўхшайди. Аммо-локийин, мени қўрқитиб бўпсиз. Самолётлар воситасида ишловни тўхтатишни қатъиян ман қиламан. Бўйин товласангиз, бутун масъулият, жавобгарлик елкангизга тушади. Хотимаси токи партбилетгача бориб етса, ажаб эмас, вассалом!

Сухбат тамом дегандек, столга кўкрагини қўяди. Султонов ёнғоқ эшик сари йўл олар чоғида остонани босган Бобо Равшанга дуч келади.

Султонов. Ассалом.

Бобо Равшан. Саломат бўлинг, ўғлим. Айни муддао. Шу ерда тўғри келганимиз айни муддао бўлди.

Турсунов Бобо Равшанни қарши олишга шошилади. Юзи очик, лабларида самимий табассум.

Турсунов. Ассалому алайкум. Бобо Равшан, қадмингизга баракат, отахон. Кўпдан кўришганимиз йўқ. Бардамгинамисиз?! Неваралар чопқиллаб юришиптими?

Бобо Равшан. Алайкум салом, Улуғ Турсунович. Сихатим жойида. Неваралар — саҳар булбули. Мен айтай, сиз мағзини чақинг... Бу йигит (*Султоновга томон бошини чайқайди.*) кори ҳолининг чўғи менга ёқмаяпти.

Турсунов. Нима? Сабаб?

Бобо Равшан. Бошқармаларига бориб қайтдим. Оғир касаллик пайдо бўлган. У ерлар тор, одам гавжум. Ғўзаларга самолётда ишлов бериш, айниқса, ҳалиги дардисар заҳарлар билан, асло, асло мумкин эмас кўринади.

Турсунов (*ижирганиб*). Оббо сиз, Бобо-эй, зиммаларига бу хизматни ким юклади? Бирон қарордан хабарим йўқ.

Бобо Равшан. Гап — тулкиликда эмас, гап — тўғрилиқда... Менга қарор на даркор. Виждон, номус

амрининг ўзи кифоя. Ҳа, ёдингизда бўлсин, у бошқармада Бобо Равшан сайловчилари истиқомат қилишади.

Турсунов. Биз ўртоқ Султонов билан бор гапни ҳал қилдик.

Бобо Равшан. Ҳал этилдими, а?

Султонов. Ўртоқ Турсунов самолётлардан ишлов беришни тўхтатишга қатъиян қаршилар.

Бобо Равшан. Қатъиян-а?

Турсунов. Ҳа, қатъиян.

Бобо Равшан (*Султоновга*). Қароматингдан... Хўш, энди нима қилмоқчисиз?

Султонов. Тошкентга, Марказий Комитетга мурожаат этаман.

Бобо Равшан. Балли. Тўғри ўйлабсиз. Чақиришса менгаям хабар беринг-а, бирга учамиз. Бобонгиз қушдай енгил одам, уни бирга олганингиз билан самолёт қулаб тушмас.

Қоронғилик. Чироқ ёқилганда яна саҳро кўринади, самолёт парчалари қаватида йиғилишган одамлар диққати Қорасочда.

Қорасоч. Самолёт бўлса қулаб тушди. Йўқ, сиз тушганингиз учун эмас, Бобо Равшан, йўқ. Мен айбдор, фақат мен!

Бобо Равшан. Азиз жонингизни кўп қийнайверманг, она қизим. Сизда айб йўқ. Томирида куч-қудрат қайнаган энг тадбиркор одам ҳам фавқулодда оёқ остидан чиқиб қолган ҳалокатни бартарафлашга ожизлик қилса ажабланмайман.

Қорасоч. Тўрталамиз ҳавога кўтарилдик. Бу махсус рейс эди. (*Ҳикоя асосан Бахмалга қаратилган.*) Самолётимиз белгиланган йўналиш, белгиланган баландликда бинойидай учиб борарди.

Қоронғилик. Сўнгра жимитгина «АН» самолётининг кабинаси пайдо бўлади. Қорасоч учувчи курсисда, Бобо Равшан, Султонов ва Турсуновлар кабинада ўтиришпти. Мотор гувиламоқда.

Қорасоч (*Бобо Равшанга энгашиб*). Қайфиятингиз жойидами?

Бобо Равшан. Она қизим, самолётингиз мени ёшартириб юборди.

Қорасоч. Нима, нима?

Бобо Равшан. Туя ўркачига тирмашган болага ўхшайман: тебратиши — завқ, лўкиллаб чолиши эса «гуп» этиб ерга ургудай.

Қорасоч кулади.

Қорасоч. Тебратиши чаккими?

Бобо Равшан. Ёмон созлаяпти. Шу тобда, она қизим, кўнглимга бир афсона келди. Боботоғ этагида тўқсонни урган донишманд бахши яшармиш: бели калтакдай, кўзлари ўқдай, юзлари қирмизи олмадай — ўзи манадай ўтағаси. Қўшиғини айтмайсизми — дарёи азим, сўнгсиз хаёл. Лекин бир афсонани, мағрур лочин ҳақидаги қўшиқни такрор-такрор куйлармиш. Ҳар қаноти икки қулоч, кўзи осмон тубини, ер киндигини тешгуси у лочин Боботоғ чўққиларидан ажралмас экан. Ажаб афсона. Эшитганингиз борми?

Қорасоч. Йўғ-а.

Бобо Равшан. Ерга қўнганимизда айтиб берарман. Шовқин қулоқни батанг келтирди. Лочинни кўнглимга келганининг бонси: булутлар қучоғида парвоз қилганида уни ҳам «бешиктерват» қилармикан, ё?

Қорасоч (кулганича). Қайдам.

Улар жимийдилар. Энди Полвон Султонов билан Улуғ Турсунов суҳбати эшителиди.

Турсунов. Қилмишингизга пушаймон бўлмасангиз, отимни бошқа қўяман. Тошкентдагилар фурсати ниҳоятда зиқ. Кутишга тўғри келади. Сиздақангилар қабулхонада эзилиб ўлтираверади-ю, менга ўхшашлар кабинетга кириб ишини битиради.

Султонов. Уйлашимча, охирги сўз ҳаққоний одам тарафида қолади.

Турсунов. Султонов, ягона нусха демагоглардан экансиз. Юзга чопар шайтон танангизда ин қўйган чама-си. Аччиқ данак меванинг ўзгинаси-а.

Султонов. Танага тушган сассиқ қуртдан кўра гўр данак бўлишни афзал биламан.

Турсунов. Тушунмадим! Нима демоқчисиз?

Султонов. Анойилик сизга ярашмас.

Бир-бирларига қадалганларича тек қоладилар. Шу дақиқа самолёт моторининг гуриллаши ғайритабиий эшители бошлайди. Унинг устига пармадек қулоқни тешгувчи чирилдоқ ҳуштак овози қўшилади.

Қорасоч. Мой! Мой юргич тешилди! Вой, кўзим! Дунё қоронғи! Юзимни артинг! Кўзим! Кўзгинам!

Бобо Равшан Қорасочнинг юз-кўзини артишга тутинади.

— Кўзларим қоп-қоронғи! Кўрмайди! Самолёт бўйсунмаяпти! Бўрон дағдағаси, човути бизни енгмоқчи!

Қоронғилик. Зимистон бағрини ёра ер сари қўндирилган самолётнинг даҳшагли овози. Олатасир. Жимжитлик. Сўнгра одамдар шарпаси, овозлар эшителиди.

Қорасоч овози. Жадалроқ! Бир зумда баклар портлайди! Самолётдан узоқроқ кетинглар! Тезроқ қочинглар!

Султонов овози. Қорасочга кўмаклашинг. Мен отахонни орқалайман!

Қорасоч овози. Тегмасин менга!

Султонов овози. А! Ҳа, ё тавбангдан! Бўлмаса, сиз отахонни кўтаринг. Чаққонроқ! Чаққонроқ!

Овозлар узоқлашади. Самолёт чақмоқдай нур отиб портлайди. Саҳна ёришиб, саҳро, самолёт парчалари, одамлар кўринишади. Султонов Қорасоч оёғини танғиш билан, Турсунов Бобо Равшан бошини бойлаш билан бандлар.

Султонов. Азоб беряптими?

Қорасоч. Азоб мана бу ерда! (*Кўкрагига уради.*) Шунча йил учиб, бундай аҳмоқопа аварияга дучор бўлишинг ўзи?

Султонов (*ҳазилга буриш мақсадида*). Оқилона авария ҳам бўладими?

Қорасоч. Она сути қотмаган қизалоқ, қанотсиз чнт-так каби...

Султонов. Юрагингизга, маҳоратингизга қойилман! Икки кўзингизни қоп-қора мой босса ҳам самолётни қўндира олдингиз-а.

Қорасоч. Бундай қўндириш учун мени авахта қилсалар арзийди!

Султонов. Ярашмаган мулоҳаза. Ҳаммамиз саломат қолдик. Сизда гуноҳдан асар ҳам йўқ. Хуллас, вазиятни аниқлашга ўтсак. Аввало, қаердамиз ўзи?

Қорасоч харита ўрнатилган планшетини елкасидан олади.

Қорасоч. Тахминан, мана шу ердамиз. (*Харитани кўрсатади.*) Эҳтимол, аварияга учраганимиздан сўнг, ўн километрча чамасида курсдан чиққандирмиз. Қисқаси, тахминан, мана шу нуқтада.

Султонов. Тўғри. Тошкентгача икки юз-икки юз эллик километрли масофа бўлсамикан?

Қорасоч. Шунга яқинроқ.

Султонов. Рация?

Қорасоч. Рация тилка-пора.

Султонов. Эндиги маслаҳат?

Қорасоч. Сабр билан кутиш. Маршрутимизни билишади. Белгиланган вақтда аэропортга етиб бормаганимиздан сўнг, излашга киришадилар.

Султонов. Сув масаласи нима бўлади? Ҳали-замон тил оғизга сифмас, дил қинидан отилгуси...

Қорасоч. Кўринг-чи, термосимда қанча яхна чой?

Бобо Равшан бошини боглаб улгурган Турсунов илдамлик билан қумда ётган термосни кўтаради-да, қопқоғини очади. Турсунов сари яқинлашган Султонов термосни имсиз-димсиз унинг қўлидан олиб, ичига назар ташлайди.

Султонов. Яхши. (Қорасочга.) Яхна фақат сизу Бобо Равшанга. Улуғ Турсунович, иккимиз сабр қилармиз. Нима дедингиз?

Турсуновдан нидо чиқмайди. Термосни кўтарган Султонов Қорасоч қошига боради.

Қорасоч. Олдини у кишига.

Султонов беҳуш Бобо Равшан лабига яхнани тутар экан, у аста-секин ўзига келади.

Бобо Равшан. Бутунмисизлар?

Султонов. Ҳа, қўзғалманг, Бобо!

Бобо Равшан. Мен айтай, сиз мағзини чақинг. Бобонгиз бамисоли чўкиртак чинор... Эркаклик омонатини бой бермас...

Қорасоч. Бобонинг сидқу ихлоси — одабийлик.

Султонов. Топиб сузладингиз...

Бобо Равшан. Уйқу элитиб, кўз ўнгимда ар-ар тераклар... Қайнарбулоқ жамол кўрсатсами... Шу онимизда уйқу, ғафлат ҳаёт фурсатини талашар... Оёққа босмоқ маслаҳат. (Силтаниб қўзғалганда назари Қорасочга тушади.) Онагинам, аҳволингиз?

Қорасоч. Ойдек. Ўзингиз-чи?

Бобо Равшан. Қорабайрдан йиқилганимда қаттиқроқ оғриганди. (Осмонни ва сўнгра термосни кузатиб) Рўшнолик кўрсатмайди-я... Зап қиздирди-ку. Қудуқ топмасак бўлмас. Харитани узатинг-а! Маконимиз қаер бўпти?

Султонов планшетни тутқзади.

Балли. Мана бу манзилда қудуқ бўлувга тегиш. Комбат Бобо Равшан Эшмат кўрбоши каллакесарларини зир тириктирган йилларида ана шу қудуқдан сув ичган эди.

Турсунов. Қай бир замонда?

Бобо Равшан. Минг тўққиз юз йигирма тўртинчи йил эди, чоғи.

Турсунов. Ҳозир эса, олтмиш тўртинчи!

Бобо Равшан. Саҳродаги қудуқларнинг умри узоқ бўлади.

Султонов. Қидирганимиз бўлсин. Арқон борми?

Қорасоч. Парашютимни олиб, чилвир тўқишингиз мумкин.

Султонов билан Турсунов парашют устида бош қотиришади.

Султонов. Пакки борми?

Турсунов. Бордай эди. (Чўнтагига қўл солади.)
Мана.

Улар парашютни қирқиб, чилвир тўқишга киришадилар. Турсунов Султоновга шипшиди.

Ҳалиги, кўҳна қудуқнинг борлигига ишончингиз комилми?

Султонов. Комил. Толиққанлар ташналикни босиб, ўзимизниям бир-икки қултумдан ичишимизга ишончим комил. (Термосни қўлига олади.) Келинглар, биродарлар, қолган яхнани тамадди қилайлик!

Турсунов. Бу ҳавойи, хомхаёл-ку.

Бобо Равшан (Султоновга). Қайдингни ур, ўғлон! Аҳд қилинган ишга ишонч — одам сайқали. Акс ҳолда, тарвуз қўлтигингда турмайди.

Ҳаммалари бирин-кетин ичишади. Ўзларинг биласизлар, чамасида елкасини қисиб қўйган Турсунов ҳам тегишлисини ютади.

Султонов. Қани, кетдик энди... Зерикманглар. Сув келтиришимизга ишонсаларинг бўлгани. Ҳа, айтгандай, агар изловчилар келиб қолишса, бизсиз учиб кетманглар яна.

Бобо Равшан. Қутамиз, кўнгли тўқ бўлсин.

Султонов билан Турсунов чиқадилар. Қорасоч билан Бобо Равшаннинг ўзлари. Шу орада Қорасочнинг ўпкаси тўлиб, йиғлашга тутинади.

Бобо Равшан. Она қизим, бу нимаси! Давюрак учувчига бу айб эмасми!

Қорасоч. Учувчи бўлиб нима каромат кўрсатдим.

Бобо Равшан. Бас қилинг, она қизим, мен ҳам кўнгли бўш одамларданман. Сизга қўшилиб йиғлашим ҳеч гапмас. Кўзидан ёш оққан чол башарасининг нақадар бад-ҳазмлигидан хабардордирсиз?

Қорасоч. Кечиринг, бошқа йиғламайман. (Шишган ўпкасини босмоқчи бўлади.)

Бобо Равшан. Балли, иш бундай бўпти. Ҳа, айтгандай, сизга афсона сўзлаб бериш ваъдаси бор эди. Дилбар афсона. Боботоғ этагида нуроний бахши яшармиш. Ёшининг ҳисоб-китобини ҳатто юлдузлар ҳам унутишган. Бели калтакдай, кўзлари ўқдай, юзлари нақшин олма-

дай — ўзи манадай ўтағаси. Ҳар айтган қўшиғига жон берсанг арзийди. Дўмбирасини созлаб, қиллари бўзлаб, мард Алпомиш ва бокира Ойбарчин, олмос туёқли Бойчибар, тўшлари қордай келинлар ҳақида куйлай кетсами — кўк-ламги Сирдарё каби ошиб-тошар. Лекин бир афсонани, мағрур лочин ҳақидаги қўшиқни такрор-такрор куйлашни куш кўрармиш...

Қоронғилик. Саҳна ёришганда самолёт парчалари яқинидаги одамлар, Қорасоч ҳикоясининг бошидаги манзара намоён бўлади. Қорасоч гапларини тамомламоқда.

Қорасоч. Булар қудуқ изидан кетишди. Бир олам вақт ўтсаям, қайтмадилар. Бобо Равшан бир ҳолда, ҳушбеҳуш, ёрдам бериш қўлимдан келмасди. Чунки ўз аҳволим ҳам оғир эди. Сўнгра бу одам якка қайтдилар. (*Турсунов томон ишора этади.*) Якка ўзлари. Ва чилвир узилиб, Полвон Султонов қудуқ тубида ҳалок бўлди, деган хунук хабарни келтирдилар.

Жимжитлик.

Бобо Равшан. Бу қадарлик разолатга, номусни сариқ чақага сотишга бориб етдингми? (*Бақиради.*) Разолатга-я? Ахир, сени йигирма учинчи йилданоқ билардим-ку. Муқаддас тупроғимиздан бепадар босмачиларнинг ҳаром излари ҳали қуритилмаган кезларда... билардим сени... Эндигина ўн еттига кирган йигитча эдинг. Бор-йўғи ўн етти. Мен айтай, сиз мағзини чақинг... Илло, у вақтларда сен одам эдинг-ку, Турсунов! Сен одам эдинг... Эслагин-а! Отрядимга келиб, «жангу жадал қилмоқчиман! Шўро ҳокимияти учун курашмоқчиман», деганингни эслагин-а!.. Сани разведкачилар сафига қўшиб қўйган эдим. Ушалар эсингдами? Саҳрода қилган урушимиз, юришимиз хотирангдан чиқмагандир?.. Жангчилар ва оту улоқ саҳродаги ташналикка дош беролмай булутдай учишаверди. Шунда разведкага, қудуқ излашга ўзим отландим. Қаватимда сен ва яна бир ёш аскар бор эди. Исми хотирамдан кўтарилипти... Ва биз қудуқни топиб олган эдик...

Қоронғилик чўкади. Сўнгра, ёришганда уфқларга улашиб кетган сарсонқум манзараси пайдо бўлади. Қудуқ. Бобо Равшан, Турсунов ва ёш жангчи қудуқ атрофини «гир» ўраб ётишипти. Ҳансирашдан, юрак депсишидан ўзга, барханлардан шувиллаб куйилган қум шарпасидан бошқа ҳаёт нишонаси сезилмас. Одамлар қулоғи дик.

Бобо Равшан (*нимовозда, Турсуновга*). Ҳеч нарса эшитмадингми?

Турсунов. Йўғ-а.
Бобо Равшан (*аскар болага*). Сен-чи?
Аскар бола. Эшитмадим.
Турсунов. Тўхтанг!

Бағриларини қумга босадилар. Қаёндандир, аҳён-аҳёнда от туёқларига ўхшаш дукур келади. У секин яқинлаша боради.

Бобо Равшан. Ушалар.
Турсунов. Ушаларингиз ким?

Бобо Равшан. Газанда босмачилар. Қудуқни улар қўлига топшириш — ўлим. Асло мумкин эмас. (*Қизил аскарга*) Полкка бор. Шошил! Тезроқ отланишсин. Нима қип бўлсаям, чопадиларми, эмаклайдиларми қудуқ бошига жадал етиб келишсин! Шамолдай уч! Йўқса, қўлдан кетади. Айтганларимни тезроқ етказ! Уқдингми?

Қизил аскар. Уқдим, ўртоқ командир, ҳаммасини!
Бобо Равшан. Ачитиб бос қамчини!

Қизил аскар ўқдай отилади.

— Ерга энгаш, ҳувори!

Қизил аскар икки букилганича, эчкемар каби қумда сузиб, барханлар орқасига қорасини олади. Бобо Равшан билан Улуғ Турсунов гоҳ уни кузатишар, гоҳ отлар дукурига қулоқ беришадди. Бир дақиқадан сўнг улардан узоқлаша борган якка от говури эшитилади.

Бобо Равшан (*енгил тортганича*). Етиб боради.

Иккинчи томондан эшитилаётган отлар дукури яқинлашиб келмоқда.

— Қифтингни бос қумга!

Ер бағирлайдилар.

— Босмачилар... разведкаси.

Сукунат. Фақат яқинланмиш отлар дукури. Бўйини чўзиб қарашга тутинган Турсуновга Бобо Равшан бўғилиб ўшқиради.

— Ет дейман, ҳувори! Кўриб қолишади. (*Сўнгра Турсуновга тасалли берганича шипшитади.*) Уғлим, ваҳима тушаяптими юрагингга? Аста-секин ўрганасан. Авваллари шундай бўлади. Бу ёв билан биринчи бор учрашувинг-а!

Яна жимлик чўқади.

Турсунов (*асабий*). Узангидан оёқ оляптилар...
Бешов.

Бобо Равшан (*аста*). Қўрқма, чўчима. Беллашувга қурбимиз бор. Олдин яқинроқ... келишсин, сўнгра... Илло, амримсиз ўқ узмайсан.

Турсунов (*нимовозда*). Кеп қолишди. Қоралари расмана кўринмоқда.

Бобо Равшан. Сабр... Сабр. Ҳали эрта.

Асабий жимлик Бобо Равшан фавқулодда овозининг борича бақириб юборади ва ўт очади.

— Бошла!

Турсунов ҳам отишга тутинади. Шу замониёқ босмачилар ҳам ўт очадилар. Отишма анча вақтни олади. Бир вақт Бобо Равшан елкасини ушлаганича бир қўзгалади-ю, йиқилади.

— Итдан тарқаганлар! Жойимни солишди-ёв...

Турсунов. Нима, ўртоқ командир, нима дедингиз? Нима қилди? Ук тегдим?

Бобо Равшан (*тишини-тишига қўйганича*). Уғлим, шошил... От қўй жангчиларимиз томон... Ҳали тузоқдан чиқиб кетиш мумкин. Айтгинки, қуюндек учсинлар.

Уқ овози кучаяди. Турсунов жавоб қайтаришга тутинади.

Бобо Равшан. Чоп! Мен қалқон бўламан. Уқ узишга қурбим етади.

Турсунов. Кетолмайман!

Бобо Равшан. Отга ўтир, дейман!

Турсунов. Йўқ. Сизни ташлаб кетолмайман. (*Уқ узмоқда.*)

Бобо Равшан. Бас қил! (*Турсунов ўқ узмоқда*) Қизил аскар Турсунов, буюраман!.. Жўна!

Турсунов. Кетолмайман, ўртоқ командир, кетолмайман.

Бобо Равшан. Буюраман...

Турсунов. Командирни кулфатда қолдириб жуфтак уриш... инсофданми? Кетолмайман!

Отишма тобора зўраяр.

Бобо Равшан. Жўна дейман, мирза ўжар! От қўй, от!

Турсунов. Йўқ-қ...: Бирга бўламыз... Енингизда туриш қарзим.

Бобо Равшан. Ҳали ниҳол йигитчасан. Яшашинг керак. Бўйнинг узилади-ку, лодон йигит!

Турсунов. Ешман... ҳа, жудаям ёшман... (*Уқ узади.*) Яшашни истайман. Мен жудаям яшашни истайман! Аммо ўртоқ командир, шундай яшашни истайманки, юзим шувут бўлмасин, умримни ипга тизганимда юзим қизармасин.

Бобо Равшан. Мен балки тирик қоларман... Уларни ушлаб турарман... Якка ўзим...

Турсунов. Сизни ташлаб кетолмайман, дедим, кетолмайман.

Бобо Равшан. Охири маротаба айтганим: отлан!

Турсунов. Йўқ.

Бобо Равшан (*милтигини унинг кўкрагига тўғри-лаб*). Қуёндай отиб ташлайман!

Турсунов (*босмачиларга йқ узар экан*). Йўқ! Йўқ-қ! Йўқ-қ-қ!..

Бобо Равшан ҳушидан кетганича ётиб қолади. Нариги томондан, ўқ отилаётган ёқдан бир гала отларнинг дуқури эшитилади. Бу босмачиларнинг асосий кучлари қудуқ сари етиб келмоқда демакдир. Отишма узилмайди.

— Ғалчалар, инглиз милтигини сайратишмоқда! Мени вақим босди-я! Ваҳима! Аммо чекиниб бўпман, кетмайман! (*Кўзида ёш аралаш йқ узар экан.*) Чекиниб бўпман! Якка ўзларини қолдирмайман! Ташламайман! Мана, насибаларинг! Мана! Мана!

Отлар дуқури яқинлашиб қолади. Шу чоғда қизил аскар кетган томондан ҳам отлар дуқури эшитила бошлайди. Яқинроқ, қаттиқроқ, жадалроқ янграйди отлар дуқури. Сўнгра «Ура» тўлқини саҳрони босади. Милтигини маҳкам ушлаган Турсунов рўйқроғ оёққа босган. Юзларидан дўлана-дўлана ёшлари ўрмалар. Болалардек шўхчан қичиради у.

— Биродарларимиз! Елкадошларимиз! Бу томон! Командир бундалар! Бундалар!

Қоронғилик. Яна саҳро кўринади. Самолёт парчалари ёнида ўшалар ўтиришти. Бобо Равшан хотираси оёқламоқда.

Бобо Равшан. Асил одам... Улуғ Турсунов, ўша жанговар йилларда сен ана шундай асил одам эдинг-а!

Чўли ака. Эсимда, ўттизинчи йиллар, бу кишининг одамшавандалиги... Эсимда. Колхоз овозаси эндигина чиққан пайт. Бор ҳамқишлоқларим колхозга кириб кетишди, аммо менинг юрагим дов бермасди. Гапнинг ўғил боласини айтсам, ичим ачирди. Умр бўйи ер эгаси бўлиш орзусига ниҳоят эришгандим. Шўро ҳокимияти мени ерли-сувли қилди. Шу давлатимдан жудо бўлиш — ичимни ачитарди. Йил оғир келиб, ҳосилни шамол олиб кетса бўладими: қаҳатчилик, беморлик илигимни сўрди, қўй-қўзиларим қирилишди. Биласизки, офат деган номард якка юрмайди. Бутун қавму қариндошларини эргаштириб, илон тилидек совуқ

қилични ўйнатганича босиб келади. Ҳа-да. Иттифоқо, солиқни тўлаш фурсатиям келиб қолди, лекин чўнтагим қуруқ, омборда шуд ҳам, буд ҳам йўқ. Эсимда, шўро ҳокимияти менга кўп нарса берди, бир чимдимини талаб этмоқда эди. Меҳнаткашларнинг давлатга солиқ тўлаши кераклигини биламану локийин қурбим келмайди Супра қуруқ. Молиячи бўлса чаёндай ёпишиб оларди, гўё мачит ялаган қори дейсиз. Ўзиям бир вақтлар қорилик қилган экан. Агарчандики, Октябрь инқилоби ҳақида оғиз очсам, қуръон туширган одам каби қироатга кириб кетади. Ҳа-да. Келди-да, солиқни талаб этиб ўлтириб олди, мени эса тўлашга қурбим йўқ. Шунда бисотимизда қолган биттаю битта эчкимизни тортиб оламан деса бўладими. Хотиним, бола-чақаларим чуввос йиғлашар, мен-да, ўзимни ушлолмадим. Оғир кунга қолдик. Ҳа-да. Шу кезде Турсунов йўлиқиб қолди. Тошкентда ўқир экан. Қишлоғимиздаги қариндошиникига келган экан. Мен бечоранинг кунига яраб, ёнимга тушса бўладими? Кими бўламан уни? Ҳеч кими...

Қоровғилик. Саҳна ёришганда Чўли аканинг чорбурчак ҳовлиси пайдо бўлади. Қайрағоч тагидаги супа яқинида Чўли ака, юзини ўраган унинг хотини ва Турсунов туришябди.

Чўли ака. Молиячини ҳайдаб юбордингиз-а!

Меҳрихон. Илоё умрингиз узоқ бўлсин, айланай сиздан, ҳайдаб хўп иш қилдингиз.

Чўли ака. Бас қил, хотин. Ақл калта-да. Оқибати нима бўлади?

Турсунов. Нима бўларди! Эрта-метан районга чиқиб, солиқ муҳлатни чўздириб келаман.

Чўли ака. Отангизга раҳмат. Худойим умрингизни узоқ, пешонангизни очик қилсин.

Турсунов. Рус оғаларимизда бир ҳикмат бор: худога ишону ақлга ён бер, дейишади. Ҳақ гап.

Чўли ака билан Меҳрихон эътироз этишга журъат қилолмайдилар.

— Қани, бир-икки оғиз сўзлашайлик-чи.

Чўли ака. Бажонидил. Марҳамат, ичкарига, азиз меҳмоним бўласиз.

Турсунов. Шу ерда, ҳавода бўла қолсин.

Чўли ака. Ихтиёрингиз. Меҳмон истаги — мезбон учун қонун.

Чўли аканинг хотини дастурхон келтириб, жой тузайди. Эркаклар ўтиришади.

— Бор ишингни қил, хотин.

Турсунов. Қўйинг, эшитсинлар. Гапимиз бу кишига ҳам тааллуқдор.

Чўли ака бу гал ҳам эътироз қилолмайди.

Чўли ака. Майли. Утир, хотин.

Турсунов. Қондош-жондош шўро ҳокимиятимизга ўз вақтида солиқ тўлолмаганингиз сабаби нимада бўлса, мағзини чақиб кўрдингизми?

Чўли ака. Ҳа-да. Оғир кунда қолдим.

Турсунов. Сабаби, сабаби нимада?

Чўли ака. Худо таоло амри.

Турсунов. Уша худо билан имомлар, эшонлар маст бўлишаверишсин. Ўз ташвишингиз ҳам етиб-ортар. (*Меҳрихонга.*) Шипиргиларинг бордир?

Меҳрихон. Шипирги? Бор.

Турсунов. Келтиринг.

Чўли ака (*ҳайрон*). Шипиргининг кераги нимада?

Турсунов. Ҳозир биласиз. (*Турсунов Меҳрихон келтирган шипиргидан бир савағични суғуриб олганича Чўли акага узатади.*) Синдириб кўринг-чи?

Чўли ака. Атиги шуми? (*Кулиб юборади.*) Гўдак ҳам уддасидан чиқади-ку.

Турсунов. Бунчи? (*Шипиргини узатади.*) Эгола-сизми?

Чўли ака. Кулманг, яхши йигит. Бутун шипиргини қайириш полвон қўлидан ҳам келмас-ов.

Турсунов. Мана энди ўзингизга келдингиз. Ҳаттоки, бундай мўрт савағичлардан ясалган шипиргиниям синдириш маҳол гап. Мағзини чақдиларми? Одамлар ҳам шундан қиёс. Бошингизга оғир кун тушганининг сабаби — яккалигингизда. Қолхозга кириг. Акс ҳолда, бечорачиликдан бошингиз чиқмайди. Яккалик кулфати синдиради. Мажбур қилаётганим йўқ. Маслаҳатим. Мағзини чақиб кўринг. Қанча тез шу қаноатга келсангиз, ўзингиз ҳам, бола-чақаларингиз ҳам шунча тез рўшнолик кўрасизлар.

Жимлик.

Хотинингиз паранжисини ташламаганига не сабаб? Қишлоқда кўпгина аёллар паранжиларини ёндиришди.

Чўли ака. Мен аллақачон рози. Ўзи кўнмайди.

Турсунов. Ҳали шундайми?

Меҳрихон. Уятаман.

Турсунов. Шунчалик хунукмисиз?

Меҳрихон. Бо-о, нега хунук бўлай? Чўли акангиздан сўранг-чи, нима дер эканлар?

Чўли ака. Ўзингни кўрмагандан кейин, меним гапимга инониб бўптилар. Шаҳарликлар кўрганларига ишондилар.

Меҳрихон. Сизам хунукка чиқардингизми? *(У шу қадар жаҳлга минадики, юзини беркитган ёпинғичини олиб ташлагудай бўлади, лекин журъати етмайди.)* Уятаман.

Турсунов. Агар хунук бўлмасангиз, олам гулистон. Гўзаллик, чирой — киши қалбининг ойнаси. Гул чиройи ҳаммага завқ бағишлайди, келишган от чавандозга шавқ беради, эркакнинг чиройи барча учун очиқ. Нега хотин-қизлар ўз чиройларини — табиат гўзаллигини одамлар кўзидан узоқ тутиши зарур экан? Ўзингизни очинг, опажон, тезроқ очинг! У қуёш учун, осмон учун, хайдар шамол учун, одамлар учун очиқ бўлиши лозим. Сизни-да, шошираётганим йўқ. Уйлаб кўринг. Қанчалик тез мағзини чақсангиз — шунчалик яхши бўлади. Бир кунмас-бир кун, албатта, паранжини ташлашга тўғри келади, лекин фурсатни қўлдан бой бериб қўйсангиз, одамларга изоҳ беришга мажбур бўласиз. Мен бир замонлар хушсурат эдим десангиз-да, одамлар инонмайдилар, худди бугун мен инонмаганим каби. Уйлаб кўринг.

Жимлик чўкади. Ташқаридан эшитилган овозлар билан бир вақтда фининспектор ҳамда милиционер кириб келишди.

Фининспектор. Ана шу. Ана шу одам! Мени ҳайдаб солди! Томир олиб кетган хусусий мулкчини ҳимоясига олди. Шўро ҳокимияти вакилини ҳайдаб солса-я, падаргинам!

Турсунов. Бас. Шўро ҳокимияти ҳақида босилган бақадек вақиллашга нима ҳаққингиз бор?

Фининспектор. Гапларини чўтга солиб кўринг-а, ўртоқ милиса, падаргинам, мени—Шўро ҳокимияти вакилини — киройи ҳақорат қилишини қаранг-а?

Милиционер. Бу нима қилганингиз, ўртоқ? Хўш, бу нимаси? Афт-башарангиздан шаҳар кишисига, саводхон одамга ўхшайсизу оғзингиздан боди кириб, шоди чиқади. Сабаб?

Турсунов. Сабабки, бу одам шўро ҳокимиятига доғ туширмақда. Айтинг-чи, Шўро ҳокимияти сизга камбағалнинг охирги, бир парча нонини тортиб олишни топширганми?

Фининспектор. Солиқлар жамғариш планини бажаришим икки карра иккидек шарт. План бор?

Турсунов. Ҳа-а, план денг! План! Бошлиқлар ҳурматиға сазовор бўлмоқчилар, мана бу одамдан ибрат олиш керак деган мақтовни эшитмоқчи эканлар-да. Одамлар арзи додига қулоқ солиш-чи, тушунтириш, жоиз бўлган ўринда солиқ муддатини чўзишга кўмаклашув-чи,— сизга дахлдор эмас. Машмаша. Шундайми?

Фининспектор. Уртоқ милиса, падаргинам, айбномани тузаверинг. Бу одам ўз бурчини адо этаётган хизматчининг қўлини боғламоқда. Демак, у Шўро ҳокимиятига тескари одам.

Турсунов. Сиз! Шўро ҳокимиятига қарши одамсиз! Солиқларни мажбуран жамғаришда бор ҳунарни ишлатиб, бошлиқлар кўзини бўяйсиз-да, сизларни мен мажбур қилаётганим йўқ, Шўро ҳокимияти мажбур қилипти каби қўланса сўзларни астагина деҳқонлар қулоғига шипшитасиз. Сиздайлар сир-асрори аён бизга. Сиз Шўро хизматчисис эмас, сиз подшо амалдорисиз!

Фининспектор. Бу ҳақорат. Уртоқ милиса, падаргинам, айбномани тезроқ тузинг!

Милиционер. Сабр қилинг-эй, бошимни тегирмон тошидай чир айлантириб юбордиларинг. Униси Шўро ҳокимиятига қарши одам — бу деса, буниси — у дейди. Биласизларми, бор-йўғи икки варақ қоғоз қолган. Иккита протокол тузаман: сизгаям, у кишигаям.

Турсунов (*кулганича*). Жуда соз, дўстим! Иккинчи ёз. Эртага районга бориб ажрим қиламиз ва, албатта, бирини йиртиб ташлашга мажбур бўласан.

Милиционер. Йиртиб ташлайман?

Турсунов. Албатта.

Милиционер. Қоғоз увол бўлади. Қоғозга камчилмиз. Топдим: икковларингни битта протоколга ураман. Қойилми?

Турсунов. Қойил. Биттага бўлса — биттага. Барни бир ҳақиқат билан туҳматни ажрим қилиш осон гап.

Милиционер. Турган гап. Милицияни алдаб бўлмасиз. Сираси шу: икковларингни битта протоколга ураман. Гаштми?

Турсунов. Зўр!

Қоронғилик. Яна саҳро манзараси пайдо бўлади. Чўли ака ўз ҳикоясини тамомламоқда.

Чўли ака. Эру хотин иккимиз бу яхшилиқни кўп йиллар эслаб юрдик. Солиқ муддатини чўзиб беришди. Бунинг ёрдамида. Бу яна бир яхшилиқ қилди. Биз тез кунда колхозга кирдик, хотиним паранжини ташлади. Хулласи калом,

Ўттизинчи йилларда мен Турсуновни ана шундай одам қиё-
фасида кўргандим. На қариндоши ва на дўсти бўлмаган бир
одамга меҳр қўлини чўзганди.

Б о б о Р а в ш а н. Ҳа-а, Турсунов, қандай касофат ур-
дию тойиб кетдинг? Сен билан талай йиллар учрашмадик,
ҳаёт бизни тўзғитиб юборди. Аммо поё қадамингдан ха-
бардор, парвозингдан шод эдим... Хаёлимда ўша навқирон
қизил аскар сиймоси турарди. Сен катта одам бўлиб кет-
динг. Газеталарда ўқиганимда сен учун, одам боласи учун
теримга сиғмасдим. Чунончи, баланд эътиборга эришган
одам кўп яхшиликлар қилиши мумкин.

С у л т о н о в. Ё ёмонлик. Мен учратганимда бу одам
фақат ўз қадри учун қайғирувчи шахс бўлиб қолган эди.
Айтмоқчи бўлган воқеа қирқ тўртинчи йилда, фронтда юз
берганди. У кезларда қаршимда баттол, худбин кимса тур-
ганини чуқур англамаган эканман. Энди ангадим. Ўша
кезлардаёқ одам танимай қўйган эди. Фақат ўзи бўлса,
фақат ўз ғалабаси бўлса бўлгани.

Қоронғилик. Сўнгра, Польша ўрмонларида жойлашган овчилар уйдан
бири кўринади. Чамаси, урушдан олдин бу хона бой ва бойваччалар-
нинг учрашадиган макони бўлган. Ҳозир ҳам уруш бўлишига қара-
масдан, ўша даблалари ҳаётнинг изи бор. Лекин уруш манзараси
сезилиб турипти: буни плашпалатка билан тўсилган деразадан ҳам,
шинам кресло ёнидаги яшиқлардан ҳам, девордаги оёғи осмондан кел-
ган картинадан ҳам англаш мумкин. Фақат камин ва унинг устида
оёилган йартқич тўнғизнинг боши ўтган кунлар ёдгорлигидай туюлар.
Хонада Турсунов. Устида гимнастёрка ва кифтида майорлик погон-
лари. Хонанинг у бошидан-бу бошига қатнаб, ёзма машинка ёнида ўтир-
ган сержант қиз Соёяга ёздирмоқда. Стол усти ўлжага олинган вино
шишалар билан тўлган. Турсуновнинг кайфи чоғ экани ҳамма нарса-
дан сезилиб турипти.

Турсунов (ёздир). Хуллас калом, полк зиммасига
юклатилган жанговар вазифа муддатидан бир кун олдин
бажарилди. Нўхта. Нодир жонбозлик кўрсатишган солдат,
сержант ва офицерларни мукофотга тақдим қилмоқдаман.
Нўхта. Иловаси: рўйхат ва қисқача жанговарлик характе-
ристика. Имзо, ҳамиша чекиладиган имзо, полк команди-
ри, гвардия майори... *(Машинка овози таққа тўхтаб қола-
ди. Соёяга орқа бериб, қадаҳга май тўлдириш билан банд
Турсунов таажжубланганича ўгирилади.)*

Бу нимаси?

Соёя йиғига тутинган. Қўлидаги қадаҳ билан унинг ёнига яқинлаш-
ган Турсунов, Соёянинг ерга энгашган бошини бир қўли билан
ҳўкморна кўтариб, унга тикилади.

— Нимаси бу?

С о н я. Бугун ошхона ёнидан ўтаётиб, орқамдан отилган аччиқ кесатиғни эшитиб қолдим: ППЖ.

Т у р с у н о в. Нима, нима?

С о н я. ППЖ. Эшитгандирсиз. Яъни, полевая походная жена, деганлари. *(Соња ўпкасини босолмас. Турсунов лабаридан ип қочар.)*

Т у р с у н о в. Эшитмовдим. ППЖ... Вой, занғарлар-эй, зап толиб тўқишиптими-а!..

С о н я. Ҳа, куласиз-да... Бу толиб тўқилган нақлдан сизга кулги-ю, мен ношудга кўз ёш.

Т у р с у н о в. Кўз ёш? У нимаси? Фикримча, қанотимда бўлишдан озор чекканинча йўқ эди-ку?

С о н я. Кейин... Кейинисига нима бўлади?

Т у р с у н о в. Э, вой, қўй буни. Урушдан кейинги савдога бош қотириш — беҳожат фол. Ғалаба кунларигача бормизми, йўқмизми... пешонага ҳавола.

С о н я. Борди-ю, пешонамиз очилиб, тирик қолсак-чи?

Т у р с у н о в. Тирик қолсакми?.. Ҳар тўқисда бир айб бўлса бордир, аммо ғолибларда айб бўлмас. Уруш барча қилмиш-қидирмишимиз бошидан сув қуяди, нозанин.

С о н я кўз ёшини босолмайди.

Ке, қўй, йиғлама! Шундай кунда кўз ёш қилганингни қара-я. Полкимиз ғалаба тантанаси билан хурраму бўлар-бўлмас нарсага сенинг осмонранг кўзларингда булут. Ке, арт кўзларингни, ма, майни сипқор, дўндиғим, мени бир ўпгин-а.

С о н я бўйин тобламай унинг истакларини қондиради.

Иш мундоғ бўпти-да. Ана шундай шайдо чеҳранг мафтуниман, Жамилам.

С о н я *(бошини икки қўли орасига олганича)*. Бошимни қайга урсам? Қайга? Сизни жонимдан ҳам азиз кўриб қолдим. Севаман! Раҳмсиз овчидай қўл-оёғимга кишан солдингиз, ақалли...

Т у р с у н о в. Мен-чи? Мен ҳам сени севиб қолдим.

С о н я. Бекор гап. Сиз шунчаки, ўзингизни овутиш учун...

Т у р с у н о в. Тавба. Нима қилсам менга ишонасан?.. Уруш бўлса. Сенга қилча ёмонликни соғинган одам эмасман, билиб қўй.

С о н я. Чинингизми?

Т у р с у н о в. Албатта-да, аст бўламан ёр, маст бўламан ёр!..

Эшик тақиллаб қолади.

Кирилсин!

Лейтенант Полвон, Султонов остонани босади.

Султонов. Уртоқ гвардия майори, мурожаат қилишга ижозатингизни сўрайман?

Турсунов. А-а, лейтенант Султонов, кир. Қандай лавозимат?

Султонов. Шахсий масала юзасидан мурожаат этишга ижозатингизни сўрайман?

Турсунов. Ижозат этдим. *(Соняга)* Сержант Медведева, сизга жавоб. *(Хужжатга имзо чекади.)* Штаб бошлиғига етказинг.

Соня. Хўп. *(Хужжатни ола чиқади.)*

Турсунов. Утир.

Султонов ўтиради.

— Умрингда графлар курсида ўтирганинг борми?

Султонов. Фурсати бўлмаган.

Турсунов. Фурсати келган экан, ўтириб қол, лейтенант. Урушдан аввал бу макон ов манзилгоҳи бўлган чоғи. Ё Потоцкий ва ёки Радзивиль деган зот мулки. Анавининг бадбуруш важоҳатига қарагин-а? *(Девордаги тўнғиз калласига ишора қилади.)* Аммо-локийин бизларни кўрқитиб бўптилар. Лейтенант, Европага қадам босдик-а, вой? Рустаму дostonдай жанг қилиш мундоғ бўлади-да. Биз ҳам чакана жангчилар эмас. Қандоғ операция дўндирилди-я! Яна муддатидан бир кун олдин. Бугун оқидан отилса арзийди, қани ол-чи! *(Қадаҳларни тўлдиради.)* Ғалаба учун! Бизни ғалаба сари бошловчи падаримиз учун.

Ичишади.

— Хўш, айт гапингни, оғзингга сиққанини сўраб қол. Қўлим очиқ бугун.

Султонов. Менга взводни топширишингизни сўрайман.

Турсунов. Взвод? Полк штабида ишлаш хуш келмай қолди, де? Бошлиқлар билан тил тополмай қолдингми? Эшитишимга кўра, сендан розилар-ку. Утказилган операция учун мукофотга кўйилдинг. Тўғри, ҳозирча бор-йўғи «Жанговар хизматлари учун» медалига. Лекин буни хамир учидан патир ўрнида кўрасан. Ҳалиги, Тёркин ҳикмати ёдингдадир: «Не гляди, что на груди, а гляди, что впереди».

Султонов. Ҳали мукофотга арзирли хизмат қилолганимча йўқ.

Турсунов. Бу томонини, жонидан акаси, бизларга, бошлиқларга қўйиб бeрасиз.

Султонов. Шундаям менга взводи топширишингизни сўрайман. Ниятим жанг майдонида..

Турсунов. Бу ер жанг майдонининг ўртаси бўлмай, амакингиз томорқасими? Билишимча, корпус штабида эмас, полк штабида ишлаётганингни унутиб қўйганга ўхшайсан. Мукофот ундиришним қулай жойи-ку бу!

Султонов. Сиздан ўтиниб сўрайман.

Турсунов. Эсинг жойидами ўзи? Медалдан воз кечиб, қулинг ўргилсин ишдан қўл силтаб, нимага эришмоқчисан? Ахир, оператив бўлимдасан-а. Еки муҳаббат балосига мубтало бўлдиларми! Қиё боқмай куйдирди, де? Ҳай, тагин ўша кўнгиллари бизнинг Соняхонга тушган бўлмасин? Бисмиллосини айтиб қўяй: сарсон қиладилар ўзларини.

Султонов. Уртоқ гвардия майори, очигини айтсам?

Турсунов. Қани, эшитайлик.

Султонов. Бажараётган ишимдан маъно кўрмадим.

Турсунов. Хира, гўдакчасига хира мулоҳаза. Мақсадларининг пўскалласи нимада, лўндасидан келинг.

Султонов. Гапнинг лўндасими? Бу операцияни ҳозирлашга бир ҳафта вақт кетган эди. Душманни икки биқинидан ёриб ўтиш нияти тикка ҳужумга пайванд қилингани ҳолда режалар тузилди. Сиз эса барчасини писанд қилмай, полкни тўғричаси, душманнинг қоқ пешонасидан ҳужумга бошладингиз.

Турсунов (*хандон уради*). Суворовчаси-да. Тезлик ва зўрлик.

Султонов. Берилган қурбонлар-чи? Олдинги, яъни бараварига, ҳар тарафлама яқдил ҳужум қилиш режамиз амалга оширилганида кўп одамларимизни омон сақлаган бўлардик.

Турсунов. Йигит, талафот махражи урушдан сўнг чўтга солинади. Лермонтовнинг «Бородино»сида айтилганлари эсингдами?

Вот затрещали барабаны,
И отступили басурманы,
Тогда (бармоғини бигиз қилади).
Тогда считать мы стали раны,
Товаришей считать.

Жангу жадалда, лейтенант, ғалабанигина санаш шарт. Қай биримизнинг чўтимизда ғалаба кўп бўлса, ўша яхши командирлар даврасида юради. Тепаликни штурм билан олиб, бир кунни ютдик. Ана шундай омиликлар жами орзиқиб кутилган ғалаба кунларини тезлатар, лейтенант.

Султонов. Аммо натижа пуч чиқди-ку. Биз бари бир илгари, қўшниларимиз етиб келишмагунича олға томон жилломаслигимиз аниқ-ку!

Турсунов. Бу энди уларнинг иши, тошини ўзлари чақаверсинлар... Орқада қолиб кетгандан кейин Мана, ким қай маҳорат билан жанг қилаётгани оппа-ойдин бўлди-қўйди. Одамларимиз ортиқча бир кун дам олишади. Емонми?

Султонов. Ҳа, тирик қолганлари дам олишади. Ўлганлари-чи, улар нима қилишади?

Турсунов. Ҳой, лейтенант, тўғри, бугун қўлимам, кўнглимам очиқ, лекин қуюшқондан чиқма. Билганингни қил, взводни бошқаришни истасанг — берганим бўлсин. Аммо-локийин нонушта қаймоғига тушган пашшадек таъбимни хуфтон айлама. Ахир, мени қўмондоннинг ўзлари табрикладилар-а!

Қоронғилик. Яна саҳро манзараси кўринур. Полвон Султонов ҳикоясини тамомламоқда.

Султонов. Взводни беришди. Кўп ўтмай ярадор бўлдим, бошқа бўлинмага тушиб қолдим. Ниҳоят, уруш ҳам тугади. Мен ўқишга отландим ва то бизнинг областимизга ишга келганига қадар Турсуновни кўздан йўқотиб қўйдим. Аммо ўша суҳбатимиз ҳамон эсимда. Ҳақиқат ким томонда?— саволи тинмай бошимда айланарди. Жангу жадал талафотсиз бўлмайди, қай бири ўринли-ю, қай бири ўринсиз талафот эканини ажрим этиш мушкул, деган фикр билан ўзимни совутмоқчи бўлардим.

Бобо Равшан. Ҳатто граждандар урушидаям, оту «максим» пулемёти ягона техникамиз бўлган кезлардаям, биз ноўрин талафотга йўл қўймасликка тиришардик. Йўқ, бу ўринда гап урушда эмас...

Чўлиака. Ҳа-да, Бобо Равшан, ҳақ гапни айтдингиз. Турсунов ғайир, бераҳм одам бўлиб кетган. Унинг ўттизинчи йилларда қандоқ одам бўлганини сизларга сўзлаб берган эдим, энди эллигинчи йилларда учраганимда нечук кишига қарши келганимни тингланг. Ўша йили пешонамизга яна оғир, ажриққа ағанатадифон кунлар тушди. Менгагина эмас, бутун «Чорвадор» колхозига оғир бўлди.

Қоронғилик. Саҳро чекилиб, Турсуновнинг қабулхонаси пайдо бўлур. Тўрдаги ёнғоқ дарахтидан ясалган эшик кабинетига, чап биқинидаги дарча қабулхонага йўл очади. Чамаси, бюро мажлиси бошланган. Папка, қоғоз қўлтиқлаган одамлар унсиз-димсиз кириб-чиқиб туришибди. Қабулхонадаги беш-олти киши навбат кутганича, мажлисга ҳозирлик кўрмоқда. Хона ўртасида ўйчанлиги салобатига ярашмай

турган Чўли ака. Унинг бу ҳолатини шаддоқ юриб кириб келган
Қорасоч бузади.

Қорасоч. Жанжални катта қилмоқчилар шекилли?

Чўли ака. Не билай, Қорасоч опа, айил ботадиган гапларга қолдим.

Қорасоч (*учувчи кителининг тугмаларини бўшата*).
Сурункасига икки йил қурғоқчилик бўлгани аниқми?

Чўли ака. Аниқ.

Қорасоч. Қорасовуқ қутургани, чўлу биёбонни муз
қоплагани аниқми?

Чўли ака. Аниқ-да!

Қорасоч. Жонивор қўю қўзиларнинг муз ёриб озуқа
ололмаслиги аниқми?

Чўли ака. Беш қўлдай аниқ.

Қорасоч. Қўйларни очлик офатидан омон сақлаш ме-
ним командамга топширилгани, самолётларда озуқа еткази-
б бериш меним зиммамга юклатилгани аниқми?

Сукут.

— Саволимга жавоб бермадингиз: аниқми, йўқми?

Чўли ака (*жадал саволлар мантиқини энди англа-
ган*). Йўғ-эй... қўйнинг, илло-билло, буниси аниқмас!

Қорасоч. Нега? Нега аниқ бўлмасин?!

Чўли ака. Қорасоч опа, номаъқул бузоқнинг гўшти-
ни еганимча йўқ. Одам иси ёқмаган телба ҳам эмасман.
Ўзим жавоб бераман!.. Раҳмат, дилимга қувват бердингиз...
Барака тоинг!

Енғоқ эшик очилиб, саркотиб чиқиб келади.

Саркотиб. «Чорвадор» колхозини иши билан чақирил-
ганлар?

Чўли ака. Биз...

Қорасоч.

Саркотиб. Киришлар!

Шу дақиқада қабулхонага шошганларича Меҳрихон ая билан
жуда ёш Жумагул кириб келишади.

Меҳрихон ая (*Чўли акага*). Отаси, маслаҳатим...

Чўли ака. Ташвишланма. Кейин гаплашамиз...

Ичкари кирадилар. Меҳрихон ая билан Жумагул қабулхо-
нада қолишади.

Меҳрихон ая. Ҳа, аттанг... Болам Жумагул, тутантириғи йўқ гаплар қилишмасмикан-а?

Жумагул. Меҳрихон ая, секинроқ... бу ерда... (*Атрофига ишора қилади.*)

Меҳрихон ая. Бо-о, «секинроққа» бало борми? Ҳой, қизгина, палағда борди-келдиларга, оғзининг турми йўқ одамларга эътироз билдириш шарт бўлган кезларда, билгинки, зоотехник онанг тинч туролмайди.

Жумагул (*ялиниб, эланади*). Дим яхши... Аяжон, мен-да, Қизилқум чорвадорлари хизматида бўлсам?.. Сиз билан боражакман.

Меҳрихон ая (*Жумагулнинг тиззасидан тўрт энли баланд кўйлагини, нозик белини, «лайлак уни» сочларини истеҳзоли назаридан кечира*). Ҳм-м... Чўлда, қорақўл қўйлари орасида катта шаҳар борди-келдиларидан, ҳалиги рақслар — ўннга ташланг, учириб ташланг, гажжак ташланг қабилидаги «буги-муги»лардан асар ҳам йўқ, қизгина, зерикмайсанми?

Жумагул (*маъюс*). Улли ая, биз ёш ҳамшираларни шунчалик гаддор одам ўрнида кўрасизми? Ёшларга инонмаслик...

Меҳрихон ая. Ҳа-а, жаҳлинг чиқдими?.. Тузук, жаҳлинг чиқса, тузук экансан. Сенинг жаҳлинг клиникаларингдаги доцент Парпиев жоҳиллигини эслатди. Олтишни уриб қўйган башара, куни кеча сочларини бўяб палатага кириб келса бўладими? Вазни сакта...

Жумагул (*кулгисини зўрлаб босганича*). Насини айтасиз?

Меҳрихон ая. ...Ҳой, доцент, жинни-минни бўлдингизми? Бу нимаси?— саволи оғзимдан чиқиши билан куйдирган калладай тиржайиб, жавобини ёқамга ёпиштирди: «Ур-т-о-о-қ зоотехник, азиз беморим, узр, кўнгил ёшликни ва ёшларни истайди»,— дейди-я... Ҳой, доцент Парпиев, ўша ёшликни ва ёшларни истайдиган бачкана кўнгилни белингизга пайванд қилиб боқинг, яна «шиқ» этиб ошиғидан чиқа қайишиб кетмасин?!— десам-да, тиржаяди... Куйдирган калла!

Жумагул (*пиқ-пиқ кула*). Лақаблари: женьшенбоз— қазихўр доцент... Зира-пиёзли қазининг ҳидидан яқинига бориб бўлмайди...

Меҳрихон ая. Тепилмаган лойдан ясалиб, сояси салқинда қуритилган «ҳийлайи найранг» эркак, деб шунақасини айтади. Ундай меҳриғиёси заволлардан қўрқмоқ керак. Мана бугун...

Шу далада ёвгоқ эшик онилиб, оёқлари унда-мунда, кўзлари хона-
сидан отилиб чиққан Чўли ака, ер билан битта Қорасоч пай-
до бўлишади. Меҳрихон ая улар сари борар экан...

Чўли ака. Турсунов... олди... Партбилетимни... ол-
ди-я?!

Меҳрихон ая. Ирода, отаси, ирода! Заифликка
йўл очманг...

Қабулхонадагилар улар атрофида ҳангу манг.

Чўли ака. Ҳу-у... партбилетимнику-я чўпонлик қи-
либ бўлсаям қайтиб оларман. Буниси оппа-ойдин! Аммо...
дандони карнай, дийдаси тоштуёқ Турсуновга ўхшашлар...

Қорасоч алланечук бўлиб кетади.

...имонимни, партияга бўлган ишончимни кемирмасалар
бас!.. Чўпон жони она қўй туёғидан ҳам қаттиқ!

Стаканга қаноат қилмай, графинни кўтаради. Қоронғилик. Яна саҳро
манзараси. Чўли ака ҳикояси давом этмоқда.

— Турсунов қилмиши — чумчуқ тутган овчи шукуҳидай
сўнди. Партбилетимни қайтариб'олдим. Аммо Турсуновнинг
бу бемехрлиги бир замонлар қилган олиҳиммати боисда
унга нисбатан туғилган ҳурматимни чил-чил синдирди. Бу,
ойнадек тиниқ ҳақиқатимни букиб ташламоқни мақсад қил-
ди, гўё мен инсон боласи эмас, бир занг босган мих, майда
мурват.

Султонов. Балли! Урушми, тинчлик даврими... бу-
нинг назарида ўзидан бошқа одамлар фақат майда мурват,
занг босган мих.

Турсунов. Замон-чи? Қандай замон эди? Олға, иш-
қилиб, фақат олға босишни талаб қиларди! Қон тўкиб, жон
бериб бўлса-да,— олға!

Султонов. Жиноятни замон елкасига юкламоқчи бў-
ласиз-да! Қандай замон юз бергани барчамизга аён. Баъ-
зилар унинг тенги йўқ талабларидан илҳомланишган бў-
лишса, баъзи бирлар у замоннинг таги паст томонларига
бўйсунган. Бу, Турсунов, шахсга сиғиниш даврининг энг
ифлос, таги паст талабларига осонликча бўй берган кимса-
лардан. Соғлом дарахт ҳатто тўфон дағдағасига ҳам дош
беради. Томир-помири билан қўпориб ташланса ҳам, син-
майди, эгилмайди. Чиригани эса мўрт-да, сағалга синади,
енгил-елпи шамолга ҳам икки букилиб таъзим қилади. Тур-
сунов ҳам худди шундай, ичи пўк, одамзод оқоваси. Қай
вақтда бу кўчага кирганини, чирий бошлаганини аниқлаш
қийин гап, лекин кўпдан бери шу қиёфада...

У оғир кунларни ҳаммамиз ҳам бошимиздан ўтказдик, биров ундай, биров бундай. Халқ эса у замон синовларидан ҳам ғолиб чиқди, аммо баъзилар синдилар, бу одам ана шулар, синганлар жумласидан...

Парда

ИККИНЧИ ПАРДА

Уша сахро. Қуёш тизда. Ҳатто қумни-да симобга айлантиргудай. Уша марзара. Самолёт синиқлари ёнидаги кўнгилсиз суҳбат давом этмоқда.

С у л т о н о в. Бу кўпдан бери шу қиёфада, ўз мантиқи-га содиқ. У оғир кунларни ҳаммамиз ҳам бошимиздан кечардик, биров ундай, биров мундай. Халқ эса ғолиб чиқди, аммо баъзилар синдилар, бу одам ана шулар, синганлар жумласидан...

Жимлик

Қ о р а с о ч. Энди мен гапираман. Кўп замонлар чурқ этмадим. Қалб ҳасратим, фақат якка ўзимга аён ҳасратим... Шу чоққача бунга шахсий иш тариқасида қараб келардим. Энди англашимча — ундай эмас экан.

Эллик иккинчи йилда мен йигирмага тўлдим ва қиз қалбимда Улуғ Турсуновга нисбатан севги уйғонди. Ҳа-ҳа, бу кишини севиб қолдим. Балки енгилтаклик қилгандирман, файзли иш бўлмагандир, қайдам, бироқ ўзга иложим ҳам, мажолим ҳам йўқ эди. Бу — йигирмага кирган қизгинанинг дастлабки севгиси, чаппор баҳори... Назаримда, қиз шуурида энг азиз одам, энг яқин, энг ширин жон шу киши эди. Кунлардан бирида...

Сахро чекинади. Кўча. Ярим кечалар чамаси. Қорасини мажнунтол орқасига олган Қорасоч турипти. Тўсатдан кўча ёришиб кетади. Мотор овози. Машина тўхтади. Эшиги «тақ» этиб ёпилиши билан машина жўнаб қолади. Мотор шовқини аста-секин сўнади ҳам. Улуғ Турсунов кўринади. Қорасоч тол орқасидан чиқиб, унга тўғри бўлади. Ой нури икки одамнинг юз-кўзларида ўйнар.

— Улуғ Турсунович...

Турсунов (орқасига қайрилиб). Қорасоч?

Қорасоч. Ҳа, бу мен, Улуғ Турсунович.

Турсунов. Бемаҳалда нима қип юрибсиз? Тун бир довон ошди-ку?

Қорасоч. Сизни кутдим.

Турсунов. Ажаб, ярим кечада, яна кўчада кутишнинг нима ҳожати бор экан? Телефон қилсангиз, учрашув маслаҳатини қилардик-қўярдик.

Қорасоч (ҳазин). Ун кун уриндиму телефонда сиз билан сўзлашолмадим.

Турсунов. Ҳа, начора... Ниҳоятда бандман... шу кунларда... Иш ачиб кетди. Мана қаранг-а, ҳозир ярим тун, мен бечора эса ҳали-замон тугаган мажлисдан келяман.

Қорасоч. Илгарилари мен учун ҳам вақт топа олардингиз.

Турсунов. Қорасочбегим, таъналарингиз ўринсиз. Чиндан ҳам жуда-жуда бандман.

Қорасоч. Жуда банд эканингиздан хабарим бор. Ҳамиша бандсиз. (*Бир лаҳзалик сукутдан сўнг.*) Таъна қилишдан ҳам узоқман, Улуғ Турсунович, мени ваҳима чулғамоқда, мени...

Турсунов (*сохта кулгида*). Шўрлик қизалоқ! Танҳо ўзингиз ярим тунда кўча кезганингиздан сўнг, албатта, ваҳима босади-да. Кўпдан бери мени кутасизми?

Қорасоч. Бир олам вақт кечди.

Турсунов. Афсуски, машинамга жавоб бервордим. Мени кечиринг. Қорасочбегим, сизни уйингизгача кузатолмайман, эртан, каллаи саҳардан оёқда бўлишим шарт. Ғоятда серташвишли кун кутмоқда мени. (*Эснаганича.*) Кечирасиз. Яқин кунларда учрашармиз.

Қорасоч (*ғамгин*). Учрашувимиз гумон, Улуғ Турсунович. Қалбим сезгандай — учрашувимиз гумон. Бу сўнгиси.

Турсунов. Одам нафасини бунчалик совуқ қилмайди. Тундаги ҳазин хаёлотлар кун отиши билан тарқалар. Сўнгра, кулбам остонасида соқчилик қилавериб ҳам толиққан кўринасиз. (*Яна сохта кулги*) Милиционерлар қадрига етгандирсиз энди? Қўйинг, чеҳрангизни очинг-а! Табассум сизга беҳад ярашади.

Қорасоч. Энди табассум, кулги мен учун бегона. Улуғ Турсунович, кўнглингиз мендан қайтган. Мени севмай кўйдингиз...

Турсунов. Бекор гап, кўнглим қайтган эмас.

Қорасоч (*шодланиб*). Наҳотки?... Чинингизми? (*Кўкрагига бошини қўяди, Турсунов тўшига тортади уни.*)

Турсунов (*шаҳвоний ҳаяжонда*). Уйга кирамиз.

Қорасоч. Киrolмайман, Улуғ Турсунович, киrolмайман.

Турсунов. Сиз, ахир, мени излаб келдингизми?

Қорасоч. Фақат кўрмоқчи, сиз билан икки оғиз сўзлашмоқчи эдим, холос. Жаҳлингиз чиқмасин, Улуғ Турсунович, киrolмайман.

Турсунов. Авваллари-чи? Уйимга киришингиз...
юринг, Қорасочбегим, тезроқ?

Қорасоч. Киролмайман. Сизни жонимдан ортиқ кўрганим, рост.

Турсунов. Боиси нимада ахир?

Қорасоч. Йўқ. Энди киролмайман. Ҳаққим йўқ...

Турсунов. Сабаби нимада? Айтинг.

Қорасоч. Улуғ Турсунович, сиз катта одамсиз, доно-сиз. Наҳотки тушунмайсиз?

Турсунов. Нимани? Нимани тушунишим лозим?

Қорасоч. Шундай сўзлар борки, меним аҳволимга ду-
чор бўлган қиз учун айтиш ўлимдан ҳам қийин. *(Бошини*
унинг кўксига қаттиқроқ босиб олади. Улуғ Турсунов Қо-
расоч бошини ўз кўксидан узганича кўзларига узоқ тики-
лади.)

Турсунов *(вазмин)*. Она бўлиш ҳозирлигингиз бор-
ми? Шундоқми?

Қорасоч *(маънос)*. Ҳа, шундай. Бундан буёқ ҳалол
хотинингиз бўлганимдан сўнггина уйингизга киришим мум-
кин. Еки умрбод кирмаслик. Мендан хафа бўлманг. Барига
айбдор якка ўзим. Мен нодон, енгилтабиат нарса оқибати-
ни, қилмишимнинг жиддий доvonини ўйламаган эканман.

Турсунов. Тўғри. Вазият ниҳоятда жиддий... Қо-
соч, сизга уйланомайман.

Қорасоч *(бўйин товлаб)*. Биламан. Мени иззат қил-
майсиз.

Турсунов. Бу йўнилмаган таёқдай гапнинг нима
дахли бор? Гўдак мулоҳазаларингизга ҳайронман.

Қорасоч. Биламан. Мени севмайсиз.

Турсунов. Йўқ. Севаман сизни. Сизсиз ҳаёт кечириб
бениҳоя огир мен учун.

Қорасоч. Мен ҳамиша ёнингизда бўламан, ҳамиша,
кет демагунингизча.

Турсунов *(бошини тебратганича)*. Иложи йўқ.

Қорасоч. Иложи йўқ? Ахир, бўйдоқсиз-ку.

Турсунов. Қорасоч, дунёда ундан ҳам жиддийроқ
нарсалар бор.

Қорасоч. Қандай нарса?

Турсунов. Бу кўчада гапирадиган гап эмас. Юринг,
ичкарига кирайлик.

Қорасоч. Йўқ. Уйингизга киролмайман. Шу жойда
айта қолинг.

Турсунов *(вазмин)*. Ҳа, майли. Бари бир сизга етиб
келади. Бундан ўн кун бурун акангиз қамоққа олинди.

Қорасоч. Пулат акам? Ухшамаган гап! Янглишган-

дирсиз! У киши Андижонга, командировкага кетганлар. Тезда қайтсалар керак. Янги индингиз... бошқадир...

Турсунов. Энди қайтмайди. Тазагизга ўйлаб кўринг, ахир? Халқ душманининг синглизини хотин қилолмайман. Тушунинг-да!

Қорасоч. Халқ душмани? Бекор... ёлгон, бекор гап! Пўлат акамдай одам асло халқ душмани бўлолмайди!

Турсунов. Душманлик айби билан қамалган.

Қорасоч. Бу хато!

Турсунов. Бундай нозик ишлар билан шуғулланувчи идора хато қилмайди.

Қорасоч. Сиз ҳам шу гапга ишондингизми? Пўлат акамни яхши билардингиз-ку. Жонидан кечиб, сизни, ярадор командирни жанг майдонидан олиб чиққан узи бир қўлидан жудо бўлган. Унинг чин инсон ва матонатли коммунист эканини билардингиз-ку! Қанча-қанча йиллар бирга ишлашган эдинглар!

Турсунов. Мен бўйнимга олдим: билмаган эканман, кўр эканман, дедим.

Қорасоч (*нафас сақлаб, оҳиста*). Сизни мажбур қилгандирлар, а-а?

Турсунов (*гайирлик билан*). Яккаш эсингизда бўлсин: Улуғ Турсуновни мажбур этадигон одам ҳали туғилганича йўқ. Биз буюк инсоннинг муҳтарам номи билан нурафшон замонда яшамоқдамиз. Ниятим: шундай замонга татийдигон одам бўлиш. Мисли кўрилмаган тарихий давр соатининг бир мурвати, майда винтчаси бўлолсам ўзимни бахтиёр ҳисоблардим. Агарки, буюк падар ва ё унинг амри билан иш кўрувчилар: «Бу одам душман» десалар, кўрсатилган душманни ўз қўлим билан, мана шу қўлларим билан «хиппа» бўғиб ташлашга қодирман.

Қорасоч. Ахир у душман эмас-ку! Акамларни дунёда иккита одам яхши билса, биттаси сиз эдингиз? Ирода-си метин одамсиз, сизга қулоқ солишади! Айтинг, айтинг, бу хато денг!

Турсунов. Хато бўлиши мутлақо мумкинмас, ақлга сиғмайдиган гап.

Қорасоч. Чўли ака — ҳақ! Меҳри тош одамсиз. Йўқ-қ, қ, сиз одам боласи—тирик жон эмассиз, машинасиз, шафқатсиз, илондай совуқ машинасиз.

Турсунов у томон қўлини чўзар экан, Қорасоч сесканганича орқасига тисланади.

— Сиздан ҳазар қиламан! Сиздан бўлган боладан кўркаман! Иттифоқо, унинг суяги ҳам сизникига ўхшаб қотса-я?

Турсунов: Ўзингизни босинг, Қорасоч, босинг ўзингизни. Сиз ҳаяжон тўлқинида оғир, гуноҳ гаплар қилмоқдасиз.

Қорасоч. Ҳа, мен оғир гап қилдим. Аёл нарса, эртага она бўлгуси киши айтиши мумкин бўлган энг оғир гапни тўкиб солдим. Шунинг учун айтдимки, сиздан ҳазар қиламан. Тошдай зил сўзларингиздан қўрқаман. Сўзларингиз мени гафлат сари бошламоқда, устимга тириклай тупроқ тортмоқда!

Турсунов. Қорасоч, тинчланинг. Сизга уйланомайман, лекин ташлаб ҳам қўймайман. Бола ҳам кўчада қолмайди. Биз учрашиб турамыз...

Қорасоч. Лаббай? Сиз билан учрашиб туриш? Яна мана шу бағримга босиб, эркалашимниям истарсиз? Тугилмиш боланинг хатти-ҳаракатларида сизнинг қиёфангизга хос белгиларни излаб ўтирсам-а? Шунча можаролардан кейин сиздай кимса, сиздай кибор бунга айтишга уялмадингизми? Кишини тириклай ўлдирвучи, тошдай зил сўзларингиздан кейин-а?

Турсунов. Ўзингизни босинг, Қорасоч, оғир бўлиш керак.

Қорасоч. Мени тинч қўйинг, тинч! Бақираман. Одамларни чақираман. Менга қўл чўзишар-ку... Дунёда чин инсонлар ҳам бордир-ку... Одамлар! Одамлар!

Қалтироқ босган Турсуновни қоронғилик ютади. Ой зиёси Қорасоч юзларини бир дам ёритиб турар. Юзларида азоб, нафрат, даҳшат ва фақат икки қора кўзидагина умид нишонлари ўйнайди. Қоронғилик. Яна саҳро манзараси. Қорасоч ҳикоясини тугалламоқда.

— Мен ўлмадим, ақлдан ҳам озмадим, менга одамлар, чин одамлар меҳр қўлларини чўздилар. Болага келсак, боласи ўлик туғилди ва дастлаб устига ёпилган йўргаги кафан бўлди... Эл-юрт нафратига учрадим шекилли... Кўп вақт яккамохов, оқ қилинган кишидай ҳаёт кечирдим. Аммо ҳаёт ҳаётлигича қоларкан. Одамлар кўмагида яна оёққа турдим. Пўлат акамлар қайтмадилар. Бироқ у кишининг чанг-тўзондан тозаланган муҳтарам номлари қайтиб келди.

Мен Турсуновни яна бир учратишни, ўша тундаги суҳбатни, унинг тошдай зил сўзларини яна бир юзига солишни ўйлаб юрардим. Шунда қулоғимга етди. Эшитдимки, ўзиям қамоққа олинпти. Аёл қалбидай мураккаб нарса йўқ бўлса керак. Турсунов аҳволига ачина бошладим. Унга бениҳоя оғир бўлса керак, чунки шу қадар инонар эдики... дея ҳаёл сурардим.

Султонов. Қорасоч, юмшоқ кўнгилсиз. Олижаноб қалб. Азобини шунчалик чексангиз-да, бунга ачингансиз. Фақат ачинибгина қолмасдан, ҳолини тушунишга тиришгансиз. Партия ҳаётимизда ленинча яшаш ақидаларини қайта тиклаганда, тухматга учраган кишиларимизнинг пок обрўлари қайтадан тикланганда, улар орасида Турсунов номи ҳам бор эди. Лекин бундай меҳру шафқатга унинг ҳаққи-ҳуқуқи бўлмаган, бўлмаган.

Қорасоч. Ҳаққи-ҳуқуқи бўлмаган?

Бобо Равшан. Очиқроқ гапир, ўғлим, сабаби нимада?

Султонов. Тингланг. Биз қудуқ изидан кетдик, бу одам иккимиз жўнадик...

Қоронғилик. Саҳна ёришганда яна бепоён саҳро кўринади. Саҳрода икки киши одим босмоқда. Бу қудуқ изидан тушган Султонов билан Турсунов. У ҳолдан кетиб қумга узала тушар экан, Султонов кўмакка келади.

Турсунов. Вассалом. Қумурсқача мадорим қолмади. Юролмайман.

Султонов. Улуғ Турсунович, тулинг... ҳолсизликни ҳайданг... Очинг кўзларингизни... Яқин қолганга ўхшаяпти чамамда... Шу атрофда бўлса керак.

Турсунов. Билмадим-ов... Сабил қудуқ топилганда сув ичишга эҳтиёжимиз қолармикан?

Султонов. Сув фақат бизгагина эмас, уларгаям, самолёт синиқлари ёнида қолишганларгаям зарур. Излашга мажбурмиз.

Турсунов. Мажбурмиз, мажбурмиз... Умрбод мажбурмиз.

Султонов. Агар одам юкни мажбуран кўтарса қовурғаси қайишиб кетганини пайқайди, холос. Ўз истаги билан, бурч нуқтаи назари остида кўтарса-чи, зиммасидаги юкнинг тошидан ташқари, ўз қурбидан ифтихорланиш ҳисларини ҳам кечирар экан. Доно кексалар шундай дейишади.

Турсунов. Кексалар, кексалар... Ачиган бошга нималар келмайди! Мана биттаси Бобо Равшан бўлса, йўқ қудуқни бор деб, бизни сарсон қилди-қўйди. Мен ҳам бу ерларда жанг қилганман, аммо-лекийин қудуқ жойи хотирамда йўқ.

Султонов. Сиз кўп нарсаларни хотирангизда ушлолмайсиз.

Турсунов. Аммо ҳалигача хотирага шикоятим йўқ.

Султонов. Гап унда эмас.

Турсунов. Нимада эканини билсак?

Султонов. Шундаки, чин, тўғри ҳаёт кечирган одам хотирасида ҳамма нарса туради. Шод ўтган кунлариниям, ғамгин кечган онлариниям хотирласа — уятга ўрин йўқ. Акс ҳолда, одам кўнглига ёққан нарсаларнигина хотирасида сақлашга тиришади.

Жимлик. Турсунов тирсагига суянган ҳолда ётар. Султонов бўлса қумзорни галвир қилиш билан банд. Ҳар қадамни, ҳар квадратни чамалаб кўрмоқда.

Турсунов. Менга қаранг, Полвон Султонович?

Султонов. Қулоғим сизда, Улуғ Турсунович.

Турсунов. Ҳаммаси хомхаёл, сариқ чақага арзимайдигон!

Султонов. Тушунмадим?

Турсунов. Уртамиздаги келишмовчиликлар, бордикелди гапларни айтяпман. Уларнинг барчаси нарида, кабинетларда аҳамиятга молик. Бу маконда эса узоқ осмон, қайноқ қум ва ўлим балосига дучор бўлиш эҳтимолидан бошқа нарса кўзга кўринмас. Уша ажалхоним билан учрашганим бор. Тўғриси айтсам, яқинига борганим йўқ, аммо яқинлашишга эҳтиёж сезганимчаям йўқ.

Султонов. Висол учрашувига борсангиз ҳам, бормасангиз ҳам ихтиёр ўзингизда.

Турсунов. Ажалхон қошига бориб юриш, атрофида гирдикапалак бўлиш ҳожат эмас, ўзлари келиб, кўтара қоладилар.

Султонов. Ажалхонни бўш қайтариш иложи ҳам бор.

Турсунов. Қайси йўл билан?

Султонов. Бизнинг айни вазиятимизда — қудуқни топиш йўли билан. (Султонов ҳалиги ишини, ўжарлик билан қудуқ излашини давом эттиради.)

Турсунов (узала тушиб). Инонмайман.

Султонов. Бирон нарсага кўнгила қўйиб инонганингиз борми ўзи?

Турсунов. Ҳаддингиздан ошманг, Полвон Султонович, ҳозир мунозара, машинанинг ўрни эмас. Айтдим-ку, ҳаммаси хомхаёл, сариқ чақага арзимаиди, деб. Осмон узоқ, қум қайноқ ва икков ҳаётимиз қил устида.

Султонов. Шундай экан, сариқ чақага арзимаса, демак, ҳақ эмаслигингизни бўйинга олдингиз-да.

Турсунов. Нимада?

Султонов. Уртамиздаги мунозарада. Шу туфайли Тошкентга кетмоқдамиз-а?

Турсунов. Кетаётган эдик, демоқчисиз.

Султонов. Йўқ. Янглишганим йўқ. Кетмоқдамиз.

Ҳозирги ғайрихитиёрый кўниш кўпга чўзилмас. Албатта, етиб борамиз.

Турсунов. Бўпти, ҳаракатингизга баракат.

Султонов. Энди, бу ёғи қанчадан? Ноҳақлигингизга иқрормисиз?

Турсунов. (беихтиёр). Марҳамат. Иқрорман.

Султонов. Қойил Баъзи-баъзида амалдор кабинетдан кечиб, оёқ остида ғижиллаган паркет эмас, қумзорни, бош устида қандил осилган шифтни эмас, осмонни сезиши фойдадан холи эмас кўринади. Афсуски, баъзи бирлар буни фақат ғайрихитиёрый кўниш вақтидагина фаҳмлайдилар.

Турсунов. Яна таънага ўтдингиз, дейман. Айтганларингизга иқрорман дедим-ку. Ҳақиқат сиз томонда эканини бўйнимга олдим... Аҳволим чатоқ, Полвонжон, жуда чатоқ...

Султонов устидаги кўйлагини ечиб, чўзила тушган Турсунов бошига боради.

Султонов. Улуғ, бошни ўранг. Енгил сезасиз.

Турсунов (таъсирланиб). Ўзингизга-чи?

Султонов. Чидарман.

Турсунов. Олмайман, уят ахир менга.

Султонов. Очиқ ният билан чўзилган қўлдан ёрдам олиш — ҳеч қачон уят бўлмайди. Нафсониятингизгаям тегмайди. Ушланг.

Турсунов. Раҳмат.

Турсунов чўзилади. Султонов эса ўжар қатъият билан излайди, излайди, излайди. Ниҳоят, у ҳам ҳолдан толади шекилли, оёғи чалишиб йқилади. Сукут. Бошини кўтарган Турсунов кўзгалишга интилар. Султонов оёққа босади.

Султонов. Ҳечқиси йўқ. Утиб кетди. Топмасдан қўймаймиз, албатта, топамиз! Яшашимиз, яшашимиз шарт... (Яна қидиринар экан, тўсатдан...)

— Топилди!

Турсунов гандираклаганича яқинлашиб, Султоновга кўйлакни узатади.

Турсунов. Кўйлакни кийинг, кўмирдай куйдиради-я. Ҳордиқ олиб турунг-а. Мен қумни тортаман. Улардай чарчадингиз.

Султонов қумга чўзилади. Турсунов қумни торта-торта қудуқ оғзига ёпилган туя терисини, сўнгра тери остида қалаштириган сак-

совул ходаларини олиб ташлайди. У қудуқ оғзига бошини тўғрилаб, қудуқ тагидан желмиш сув салқинини энтикиб-энтикиб ютар. Йқкиси ҳам тамом ҳолдан кетишган.

Султонов. Сув!

Турсунов. Салқини урмоқда.

Султонов. Ҳаёт. Яшар эканмиз. *(Кулади.)* Ниҳоят, Бахмални кўрар куним бўларкан... Улуғ Турсунович, гулдай хотиним бор! Журъати булоқ! Чорвадорларни даволаш экспедициясига кетган. Шу атрофларга яқинроқ ерларда юрган бўлса керак. Агар учрашиб қолсакми...

Турсунов. Ҳа. Бахмалхоним дунёда йўқ нодир аёл. Ва устаси фаранг врач.

Улар ҳамон қудуқ бўйида ётишар. Нимовозда сўзласалар-да, акси-садо бўлиб қудуқдан қайтмоқда. Бора-бора бемадорликни енгадилар.

Султонов *(ёш боладек)*. Хо-хо-о! Қудуқ!

Шу овоз чуқурликдан акс-садо бўлиб қайтади.

— Чўнқир. Сувгача ўн-ўн беш газ бор-ов. Ҳеч гап эмас. Муҳими — яшар эканмиз. *(Кулади.)* Чекилган машаққатлар беҳуда кетмади. Дунё борди-келдиларининг кўпини англаб олдингиз.

Турсунов *(дағал)*. Ҳозир бундай гаплар фурсати эмас. Сувга қўл етиши зарур. Термосни бойланг!

Султонов унга узоқ тикилиб қолади. Шу бир неча дақиқа мобайнида Турсунов бутунлай ўзгарган. Тирик қолишига ишонч ҳосил қилгач, Султонов билан ҳукмронлар пардасида сўзлашмоқда. Энди улар оғир машаққат азобини бирга тортган дўстлармас, балки бошлиғу унинг қўл остидаги одам. Бу ҳол Султоновга эриш кўринади.

— Хўш, нимага сусткашлик қиласиз?

Султонов. Улуғ, термосга сув тўлдириш мушкул. *(Атайин шундай, Улуғ дейди.)*

Турсунов. Турсунович. Қуюшқондан чиқманг. Айтганимни бажо қилинг.

Султонов. Йўғ-эй? Гапларингиз ҳавоси совуқ — маъқулмас.

Турсунов. Ўзларининг нафаслариям унчалик иссиқ кўринмайди.

Султонов. Бундан ўн минут аввал тилингиз ўзгача эди. Тўғри, у маҳал жон талвасасида эдилар-да, яшанига ишонч туғилдики, аслингизга қайтмоқдасиз.

Турсунов. Тўхтатинг сафсатани. Термосни тушинг дейман.

Султонов. Истамайман! Ўзлари туширсинлар.

Турсунов. Бўпти... (У термосни чилвирга боғлаб қудуққа ташлайди. Сўнгра торта бошлайди... Лекин қудуқдан қуруқ чилвир чиқади, холос.) Термос боғичидан чиқиб кетипти-ку!

Султонов (кинояомуз). Ҳақиқат доимо сиз тарафда.

Турсунов. Жигимга тегишни тўхтатинг, етар! Маймулик айни вазиятингизга андак ярашмас! Ағдаги одамлар сувга зор...

Султонов. Упкангизни босинг. Аввало ўзлари ҳақида жон куйдираётганлари менга беш қўлдай аён. Ҳа, Улуе Турсунович, шунақа одам экансиз. Қўндоқда теккан, сизни фақат гўр тузатади.

Турсунов. Бас-с!

Султонов. Ҳамроҳларнинг ташналикдан жон беришларига ачинасизми? Тулқиликни қўйинг! Ўзлари жон сақласалар бўлгани, бошқалар ҳалокатини томоша қилиш одатингиздан ташқари гап бўлмаса керак!

Турсунов. Бу чучмал сўзларингизга жавоб беришга мажбурсиз!

Султонов. Жавоб берганим бўлсин... Фақат шу зайлда бор гапни ўзингизга тўкиб соламан... Ўзлари ҳақда нима ўйлаган бўлсам, ҳаммасини ошкор этаман.

Турсунов. Яхшиларда кин-гина турмайди! Ақлдан оздингизми? Қудуққа тушинг ва сафсатани бас қилинг! Сўнги бор айтаман!

Султонов. Карнайдаҳанлик ҳам чегараси билан-да! Ҳа, тушмоқ лозим. Тушаман. Турсунов, заррачаём қўрқмайман сиздан. Бироқ қўлингизда чилвирнинг бир учи бўлишдан ҳазар қиламан.

Турсунов. Нима-нима? Оғиздан чиққан сўзга ҳисоб берасизми, йўқми? Ким шаънига айтяпсиз бу гапларни? Менга-я, шахсга сизиниш даврининг қурбони бўлган, сургунлар жафосини чеккан одамга-я... Тўхтаб туринг, бу сўзларингиздан осонликча қутулмайсиз! Бу жинойи сўз, гарчи ўртамазда гувоҳ бўлмаса-да!

Султонов. Гувоҳлар олдида ҳам такрорлашга тайёрман. Қачон ва нима сабабдан қамоққа олинганларини мен жуда яхши биламан.

Турсунов. Мени оқлаш даврида, партияга қайта тиклаш вақтида у тарих миридан-сиригача аниқланган. Ҳужжатлар бор! Юрагимга ваҳима солишга ожизлик қиласиз!

Султонов. Демак, сиз айтган ҳужжатларга кирмаган гаплар ҳам бор экан. Нечук йўлини қилганингиздан хабарим йўқ, аммо хамирдан қил суғургандай қутулиб кет-

дингиз... Ун минут муқаддам, бу гапларни унутишга тайёр эдим. Сиз, Турсунов, ажабтовур одам бўлишингиз мумкин эди. Ақл, истеъдод, иродадан сизда топилади. Қийинчилик, бахтсизлик кишини қайтадан дунёга келтирди, деб ўйлабман. Йўқ, янглишдим, ишонч нишонаси гунча бериши билан сиз уни узиб ташладингиз, асли қиёфангизга қайтдингиз. Ҳа, шошган шамол гул узар. Сиз, гўё заҳарли илон: совуқ қутурса карахт бўлиб ётасизу қуёш нури қиздириши билан инингиздан чиқиб, одамларга заҳар сочиш пайига тушасиз. Қуёш дунёда борки, тирик жонга шодлик бағишласа, илонга заҳар жамғариш имкониятини яратар экан.

Турсунов. Сўзларингизни эшитувчи қулоқни кесиб ташлайман!

Султонов. Йўқ-қ, сабр қилиб эшитасиз! Турсунов, сиз бадфеъл одамсиз, бироқ сиздан қўрқмайман. Чилвирни ушланг!

Турсунов. Энди ўзингизга келдингиз!

Султонов чилвирнинг бир учини Турсуновга ташлаб, иккинчисини ўз белига боғлайди.

Султонов. Мен қудуқ тагига тушаман. Мени зимистонликда қолдириб, жуфтак уришни хаёлингизга келтиришгаям ҳаққингиз йўқ. Эшитяпсизми, журъат қилмайсиз! Қўрқоқ одамсиз. Авра-астарингиз менга аён... Маҳкамроқ ушланг! *(Қудуқ сари ўрмалайди ва қудуқдан фақат бошигина кўринар экан, дов солади.)*

—Сиздан қўрқмайман, Турсунов, қўрқитолмайсиз!

Иккала оёғини маҳкам қумга тираган Турсунов қўлларида чилвир шувиллаб кетмоқда. Мана, ҳаракат тўхтаб, чилвир бўшаб қолди. Демак, Султонов қудуқ тагига етган. Турсунов қудуққа тикилади, қулоқ солиб кўради. Чуқур қудуқдан Султоновнинг гўлдирган овози келади.

Турсунов *(қудуққа)*. Тортдим! *(У илдам чилвирни тортади. Сувга тўла термосни қўлига олиб, ташналикни босар, юз-кўзларини чайар, яна ичар. Сўнгга термосни қудуққа тўғрилаб, овоз беради)*. Туширдим!

Чуқурликдан Султонов нидоси келади. Чилвир шувиллаб паства кетмоқда. Турсунов қудуққа тикилади. Султонов овозини эшитгач, яна термосни тортиб олади. Чилвир тугунини ечиб, термосни бир четга қўяди. Энди чилвирни Султоновга ташлаш лозим.

Турсунов бир дақиқа иккиланиб қолади. Кўпда шошмайди. Султоновнинг икки карра қайтарилган бўғиқ нидосини эшитгандан сўнггина, чилвирни ташлашга қарор қилади. Ташлайди. Чилвир таранг тортилади-да, аста-секин оқорига қараб йўл олди. Турсунов бор кучи билан чилвирни тортмоқда. Башарасида алдоқ, риё ва нафрат аломатлари.

Чилвирнинг аячаси тортиб олинди, Султоновнинг қудуқдан чиқишига оз қолди. Шунда лабларини қонталаш тишлаган Турсунов, паккисини чиқаради-да, таранг тортилган чилвирга қулочкашлаб солади. «Гум-бур» этиб қудуқ тагига тушган Султоновнинг даҳшатли нидоси эшитилади.

Қоронғилик. Сўнгра қоронғилик орасидан қудуқ ости кўринар. Қудуқнинг нам босган, қоп-қоронғи ҳалқалари юқорига, қуёш нури ўрмалаб тушган томонга қараб кўтарилган. Қудуқ остида Султонов ётар. Сув озроқ ва бошлари қудуқ деворига тиралган. Ҳуши ўзида йўқ. Қимир этмайди. Сўнгра Полвон Султонов юз-кўзида жило ўйнатмиш зиёдан сесканиб, инграганича кўзларини очмасдан, худди туш кўраётган киши каби гапирга бошлайди.

Султонов. Бахмал, азизим, Бахмал... Ҳушовоз тўрғайим... Ҳов, саҳро шоираси. Қизилқум саратон чилласи-даям қўнғироқ сайрашини қўймаган тўрғайим... (*Инграйди.*)

Шу онда ақлу зикримни нечукдир сўлғин шубҳалар тимдаламоқда. Мен айтай, сиз ажрим этинг, сайроқи тўрғайим, Баҳмалгинам! Нечун дунёда, бизнинг муҳитимизда Улуғ каби одамлар яшайди? Нечун ҳатто одамийликка нисбатан ҳам унинг заҳри қаттиқ, қўли зил, кўнгли хит? Нечун ундай қўчқор миялар тўғрилики, киши камолотини, замон шуурини кўролмайдилар ва ёки кўришни истамайдилар?! Нечук, ҳушовоз тўрғайим, нечун?..

Ёки мен ҳам ўз тинчлигим йўлида, Улуғдай хира ва чигил одамлар қанотида, қаноатида, иззатида юпанч топайми?.. Обруй жойида, оила осойишта, мана бу машаққатлар йўқ... Неткум, дилнавоз тўрғайим? Унда, нечук фарзанд, коммунист номини оқлайман, нечук йигитлик шаънини кўтараман?!

Ҳов, саҳро шоираси, бўғзимда бўғилмиш фарёд шубҳаларини сиз ажрим этинг!.. (*Бир нарсани кутгандай сукут сақлайди.*)

Ҳа-а-а... Эшитдим, эшитдим, азиз тўрғайим!.. Менинг бу шубҳаларимдан куласиз. Удунингиз—яшашдан адашмаслик, инсон номига гард қўндирмаслик! Ташаккур, ажримларингиз учун ташаккур!.. Баҳмалим!.. Сайроқи тўрғайим!.. (*Тинч қолади. Инграйди.*)

Баҳмал, азизим, Баҳмал! Қани сиз? Кўрдим! Сиз кўз ўнгимда! Сиз сари кетдим! Кетдим!

Қоронғилик қудуқ остини ютиб кетади-да, унинг хаёли аралаш Баҳмал хонаси кўринади. Кечки таом стол устида, Хонада Баҳмалнинг якка ўзи. Тирсаги ёстиқда, қўли юзида. Тахта-диванга чўзилганича ўйга толган. Устида атлас кўйлақ, чивик беқасам нимча, бир қўлида оёқ тонг гули, Соат ўрни уради. Баҳмал бир соатга, бир қўлидаги гулга тикилиб, чуқур тин олар экан. Полвон Султонов кириб келади.

Бахмал. Кечки салом.

Султонов. Саломат бўлинг. Еки оромингизни буздимми?

Бахмал (*гинаомуз*). Янглишмасам, бугун хайрлашув оқшоми.

Султонов. Мени кечиринг, азизим, барвақт қайтиш иложини қилолмадим. Ўзингизни нималар билан банд қилдингиз?

Бахмал. Кўзларим йўлингизда интизор, севган тонг гулингиз билан дардлашиб фурсат ўтказдим. Энди сизга топшираман, олинг! Сизсиз нималар тўғрисида ҳасратлашганимизни айтиб берар.

Полвон Султонов тонг гулини ҳазиломуз қулоқларига тутиб, тинглагандай ҳаракат қилади.

Султонов (*йўқ, дегандай бошини тебратиб*). Сирингизни ошкора қилишни истамайди. Ойим, қуюқ шафқатларингиз севгидан дарак—бу уйдагилар ҳануз мени севишади-я. Устингизда мен яхши кўрганим кўйлак, чивиқ беқасам нимча, келинчак фаслингизни эслатувчи жамалак зулф, яна тонг гули... (*Атрофни назардан ўтказди*.) Столда кўнглимдаги таом.

Бахмал. Кўзингиз тушдимми? (*Шўхчан чапак чалиб юборади*.) Овқат тамадди қилайлик-а?

Султонов. Агар ижозатингиз бўлса, бир оздан сўнг. Фақат бир рюмка коньяк ичким бор. (*Рюмкага қуйиб*.) Азиз йўлдошим саломатлиги учун! (*Ичиб юборади. Бахмал ташвиш-ла уни кузатар. Полвон Султонов тахта-диванга ўтириб, гулга тикилади*.) Гул... барча чечаклар маликаси...

Бахмал (*ташвишини ичига ютишга тириша*). Дейдиларки, гул—қиз, шамол—йигит эмиш. Икки ўсмир, икки оловли қалб. Шамол гул дардида кўзгалар, гул шамол баҳрида чандон очилар: икки содданинг шўх-шан бўйи табиатни уйғотиб, кишиларга ором бахш этганича ер билан кўкни пайванд айлар эмиш.

Султонов (*беихтиёр Бахмалнинг шоирона кайфиятига берилади*). Уша сиз айтган тонг гули—қизгина юганида изидан тиллалар пайдо бўлар экан, кулганида дунёда бўлмаган ажойиб чечаклар очилар экан, йиғлаганида эса йиғисидан марваридлар тўкилар экан. Олтин қизгина яна сиз бўлманг?

Бахмал. Ўз гулига—ёрига сув ўрнига шарбат тортувчи шамол—йигит мана бу дуторда вафо дарсини ўқиса-да, унинг муштипар ёри садоқат рақсида жавоб қайтарса?

Девордан олинган дутор узатилади. Полвон Султонов бир зум, фақат бир дақиқа хаёлга чўмади-да, сўнгра созлаб-нетиб ўтирмасдан «Тановар» пардаларини тўлқинлата кетади. Бахмал майин, ҳазин ўйинга тушар экан, юз-кўзидан ўрмаламиш дўлана-дўлана ёшларини яширишга тиришар, лекин созанда аллақачонлар огоҳ, шунинг учун ҳам сизни зарб билан чертар.

Кўнглимда ғулғула..

Султонов. Ундай экан, сафарни кечроққа қолдиришнинг иложи йўқми?

Бахмал. Йўқ-йўқ. Юрагимдаги ғулғула ўзим ҳақим-дамас, сиз тўғрида.

Султонов. Мен тўғрида? (*Кулгига олади.*) Азизам, сайроқи тўрғайгинам, мен учун ташвиш тортишга сабаб бўлмаса керак? Эркак бошим ва яна ўз уйимизда қолсам... Сиз ҳақингизда ташвишланиш тўғрироқ бўларди. Саҳрога жўнамоқдасиз. Бениҳоя оғир экспедиция. Жасоратингиз мени қувонтиради, лекин ташвишланмасдан мумкин эмас.

Бахмал. Утган йили ҳам боргандим-ку. Чорвадорлар орасида уч ой кездим ва бало ҳам ургани йўқ менга. Тажрибамга яна бир йил қўшилди. Одам-сифатидаям, врач-сифатидаям тажрибалироқ бўлдим. Мен учун ташвишланиш ноўрин. Аммо сиз...

Султонов. Нима мен?

Бахмал. Кўриб турибман, менга аён. Қандайдир кўнгилсиёҳлик сизни эзмоқда.

Султонов (*дуторни четга қўйиб, сал сукутдан сўнг*). Ҳозирча тинчлик.

Бахмал. Ана айтмадимми? Ҳозирча дедингиз.

Султонов (*хаёлчан*). Ҳа... ҳозирча.

Бахмал. Бундан чиқадики, кўнгилсиёҳлик юз бериши мумкин экан-да! Аёл қалби «лип» этган сабони сезишга қодир!

Султонов (*охиста*). Меҳрибон қалб.

Бахмал. Нима бўлди?

Султонов. Ғўзаларни самолётда дорилашни ман этдим.

Бахмал. Тўғри қиласиз! Бугун клиникамизга яна бир захарланган одамни келтиришди. Бундай ҳодисалар ҳисобини йўқотиб қўйдик.

Султонов. Сиз — врач. Қилинган қарор мақсадини тушунишингиз оппа-осон. Аммо шундай одамлар нусхасиям учрайдики, буни фаҳмламайдилар ва ёки тушунишни истамайдилар.

Бахмал. Турсунов?

Султонов. Ҳа. Бир неча марта тушунтиришга ин-

тилдим. Ғўза, полиз, боғ бир-бирига қўшилиб кетган. Уй-жойлар ҳам шунда. Кенг далаларга — марҳамат.

Бахмал. У-чи?

Султонов. Қўл кучи билан дорилашга қатъиян қарши у. Қатъиян... Тўғри, бу ишимизда ҳосилнинг бир қисмини бой беришимиз мумкин. Сирасини айтсам, шундаям ҳосилнинг қўри ёмон бўлмайдиган кўринади. Турсунов ўз олдига ягона мақсадни қўйган: бошқармамиз ҳисобидан область бўйича юқори ҳосилни қўлга киритиш. У янги секретарь — шуҳратга, тантанага чанқоқ.

Бахмал. Қатъий фикрига қарамасдан, сиз дорилашни тўхтатдингизми?

Султонов. Ҳа. Ўзга иложим йўқ.

Бахмал. Демак, эрта ва ёки индин бу хабар унга етиб боради ва шундан сўнг Турсунов...

Султонов. Мени қақиртиради. Умуман айтганда, у ҳазилниям, ҳазиллашиб ўтиришняям ёмон кўрадиган одам. Агарки, қатъиян дедими, масала жиддий.

Бахмал. Бениҳоя жиддий. Энди нима қилмоқчисиз?

Султонов. Тошкентга учаман. Марказий Комитет бор-ку! Ўз қароримни ҳимоя қиламан. Турсунов кўп масалани ҳал қилиши мумкин, қўли баланд, лекин бошқалар ҳам бор-ку.

Бахмал. Сўнгра. Турсунов ўт олиш, кўролмаслик касофатига дучор; ўрнидан, сиздай ёшлардан қўрқар эмиш, дейдилар. Вазият жуда-жуда жиддий экан.

Султонов (ҳазилга бурмоқчи бўлади). Ростини сўзланг, мендек тиниб-тинчимайдиган куёвга тақдирингиз тушганидан розимисиз ёки норози?

Бахмал. Баъзида ўйга толаман. Табиатни жўнроқ, яхшиликка-да, беҳархаша кўникиб кетадиган, орқага силтагувчи куёвим бўлса, турмушимиз сув сепгандай осойишталикда ўтарди, дейман. Баъзида эса бу ўйларимга қарши кўзгаламан.

Султонов. Агарки, куёв танлаш тарихингиз яна бир марта, бошидан қайтарилса, олмани менга отардингизми?

Бахмал (*кўзлари сузгин*). Сизча қандай?

Султонов... Отардингизми, йўқми?

Бахмал. Отгандаям, яна қандоқ денг, нақ пешонангизни нишонга олардим.

Султонов (*беихтиёр кулганича*). Раҳмат, жондидим, кўп яшанг! Яхшиликкаям, ёмонликкаям бефарқ, лоқайд бўлишни одат қилмадим. Коммунист деган юксак номни оқлаш йўлида баҳолу қудрат курашув меним шу-уримга сут билан кирган.

Бахмал дераза томон бориб, пардаларни очади.

Бахмал (охиста). Имоним комил... Бугун юлдузлар жамоли алланечук-а!

Султонов яқинлашиб, қўлини Бахмал елкасига қўяди.

— Кўрдингизми?

Султонов. Кўрдим. Чиндан ҳам...

Бахмал. Кўзингиз ҳамиша юлдузлар жамолида бўлсин!.. Яна бир?

Султонов. Айтинг?

Бахмал. Юлдузи бор...

Султонов. Нима?

Бахмал. Ҳаёт қайноқ кўзларингиздан бир ўлай?

Султонов. Ҳозир-а?

Бахмал. Майлим... (Тўйиб-тўйиб ўнар) Дардингиздан Полвоним, жасорат ва журъатни сира-сира қўлдан берманг. Шунингдек, эҳтиёт шартлиги ҳам хотирангиздан кўтарилмасин. Турсунов ёмон, бераҳм одам.

Султонов (таажжубда). Қайдан биласиз? Области-мизга келганига у қадар кўп бўлгани йўқ-ку.

Бахмал. Биладан-да. У ёмон, бераҳм одам...

Хона кўздан ғойиб бўлади. Яна қудуқ ости манзараси. Султонов ҳануз ўша вазиятда ётар. Инграйди, қимирлайди ва ниҳоят, ҳушёр тортади. Уридан кўзгалганича икки бўлак чилвирни қўлларига олиб, узоқ тикилиб қолади. Сўнгра юқорига боқади.

Султонов. Ҳа-а, Турсунов, сени ҳалиям яхши билмас эканман. Юраксиз, қўрқоқ эмас, бадбахт, ёмон бадбахтлигингни билмовдим.

Ойим, Бахмалгинам, сўзларингиз чин чиқди! Эҳтиёт шарт деган эдингиз-а... Турсунов, сени ҳануз яхши билмас эканман! (Юқорига тикилади.) Юлдузлар жамоли кўзларимда! Бу ердан ҳатто кундузи ҳам кўринишаркан. Кўрдим! Кўрдим! Юлдузлар жамолини кўрдим! (Тик кўтарилган қудуқ деворларига тирмашар, чуқурчаларга оёгини қўйиб чиқмоқчи бўлар, юқори кўтарилар, йиқилар, яна тирмашар, яна йиқилар ва ниҳоят ўта толиқиб жим қолар.)

Бахмалгинам! Қайдасиз, Бахмалим? Севгимиз хабар берсин, ёрдамга келинг! Ойим! Бахмалгинам!

Ва фавқулудда юқорида қуёш нури ўрмалаб тушаётган томондан
Бахмал овози эшитилади.

Бахмал. Полвон ака! Полвоним!

Султонов. Нима? Унинг овози! Уники. (Чақиради)
Бахмал!

Шу замондаёқ қудуқ устидан бир неча одамлар овози эшитилади.
«Маҳкам бўлинг!», «Ҳозир тушамиз!», «Сабр қилинг!»

— Одамлар!

Қудуққа Алижон тушиб келади.

— Дўстим, кимсиз?

Алижон. Шофёрман. Отим Алижон.

Султонов. Ассалом, Алижон! (Қучоқлайди.)

Алижон. Арқонни боғланг-а. Зум ўтганча тортиб олишади. Менам, липиллаб орқангиздан чиқаман.

Султонов арқонни белига боғлайди.

Султонов. Алижон, у томонда хотин киши кўриндими?

Алижон (кулганича). Бир жуфт. Доктор Бахмал опамлару ҳамшира. Исми Жумагул. Остимизда санитария машинасиям бор.

Султонов. Демак, ўнгим! Демак, шу ерда экан!

Алижон. Қим?

Султонов. Хотиним! Биродар, Бахмалгинам!

Қоронгилик. Сўнгра қудуқ бошидаги саҳро кўринади. Полвои Султонов Бахмални эркалар. Бахмал эса гоҳ йиғлар, гоҳ кулар. Чўли ака билан Жумагул қудуқдан Алижонни тортиб чиқариш билан бандлар.

Бу каромат! Каромат! Мени ўз қўлингиз билан қутқазганингиз! Севгингиз омон сақлади. Балки ажабсинишга ҳам ўрин йўқдир, чунки севгининг ўзи буюк каромат.

Бахмал. Нима бўлди? Нима? Нечун бу ердасиз?

Султонов. Тошкентга кетаётган эдик. Самолёт аварияга учради... Ҳозирча шу, тафсилотини кейин айтаман!

Алижон ҳам қудуқдан чиқади.

— Тезроқ, шошилинг... У томонда, барханлар орқасида Қорасоч билан Бобо Равшан ёрдамга муҳтожлар. Рацияларинг бордир?

Алижон. Шай.

Султонов. Тошкентга тезда хабар беринг. Вертолёт юборишсин.

Алижон. Хўп, ака! (Машина сари чопади.)

Султонов (Бахмалга). Машинани ўзингиз ҳайдай оласиз-а? Ораси яқин, икки-уч бархан ошилса — бас.

Бахмал. Албатта. Аммо нима даркори бор...

Султонов (қумдаги изларни кузатиб). Биз, эркак-

лар мана бу из орқасидан тушамиз. Бир Одамни топишимиз лозим.

Югурганича Алижон киради.

Алижон. Ишлар беш! Хабар кетди. Ўзлари ҳам ҳаракатда экан. Вертолёт тезда чиқади.

Султонов. Алижон, машинани доктор опага топширасан, биз бўлсак... (Чўли ака билан Алижонга мурожаат қилади) мен билан юрасизлар.

Чўли ака. Хўп... олдин бўз қимиздан... (Белидаги мешни кўрсатади.)

Бахмал. Асло, мумкинмас!

Чўли ака. Бахмалой, дурустини айтсам, тургани наф, қимизу кўзидан, қазию қиздан ўлган одамни умримда эшитмадим. Яна не билай?

Бахмал. Эшитмаганингиз маъқул...

Жумагул (пиқиллаб кулганича). Дим сара!

Бахмал. Ҳмм... Полвон ака, аввало, сизни яхшилаб қарашим зарур. Аҳволингиз оғирроқ... Ўзингиз ёрдамга муҳтожсиз!

Султонов. Кейин. Вақти билан. Ҳўв-в анави томонга ҳайдайсиз, биз изни олиб борамиз.

Биродарлар, юринглар!

Қоронғилик. Саҳна ёришганда самолёт парчалари ёнидагиларни кўра-миз. Султонов ҳикоясини тамомламоқда.

— Қудуқ тепасида ана шундай ҳодиса содир бўлди. Унинг қилмишларига оид баъзи бир гаплардан хабардор бўлганим учун, Турсунов мени ўртадан кўтариб ташлашни ният қилди.

Турсунов (шанғиллайди). Бўхтон! Ҳеч гапдан хабарингиз йўқ! Бўлиши ҳам мумкин эмас!

Султонов. Яхлит чин. Нима тўғрисида гапирганимни қудуқ тепасида хўп яхши англаб олдинг. Мени йўқ қилиш нияти ҳам шунда туғилди. Аммо бу гал ҳам янглишдинг. Мен ўлмадим. Агарки, ўлиб кетсам-да, бари бир ҳақиқат тирик қоларди. Тобутда ётиб ҳам сени айбдор қилардим.

Бобо Равшан. Очиқроқ айтинг, ўғлим, яширгани нима? Нимадан огоҳсиз?

Султонов. Огоҳ бўлган гапни Бахмалдан эшитганман. Экспедицияга жўнаб кетиш кечаси сўзлаганди. Ўз тилидан билганингиз яхши.

Ҳамманинг назари Бахмалда.

Бахмал. Айтганингиз бўлсин, Полвон ака, Майли,

сўзлайин. Гарчи қайта эсга олиш, юрагимни қийма-қийма айлаб, мени даҳшат оташига ташласа-да.

Бу ҳодиса эллик иккинчи йилнинг қишида юз берган эди.

Мен, кийик боласидек шўх, шалоладек ўйноқи қизгина медицина институтининг тўртинчи курсида ўқирдим ва практика учун клиникага қатнардим. Кунлардан бирида Турсунов пайдо бўлди. Нима билан касаллиги бутунлай номаълум бўлса-да, уни иззат-икромли бемор деб билардилар. Навбатчи ҳамшира вазифасини ўтар эканман, эртаю кеч олдидан жилмасликни, нима истаса қайтармасликни, неки хоҳласа, безътироз бажарилишини буюрдилар... Бу кишининг истакларини бажо қилиш — мен учун ўлим билан тенг эди, чўнки... кўрди дегунча тегажаклик қилар, елимдай ёпишар, тинч қўймас. Навбатим тунга тўғри келганда-чи, ўзимни қўярга жой тополмасдим.

Қ о р а с о ч. Аблах!

Б а х м а л. Ана шундай тунлардан бирида мени ёнига чақирди. Уят, буни сўзлаш мен учун ўта уят...

Қ о р а с о ч. Сиз эмас, бу разил уялсин!.. Гарчи аллақачонлар уятни, номусни кўкка совурган бўлса-да.

С у л т о н о в. Гапиринг, Бахмал, ҳаммасини гапиринг.

Б о б о Р а в ш а н. Қароғим, тортинма.

Б а х м а л. Шу кечаси қутурган, кўзлари қонга тўлган экан. Мени шахвоний йўлга бошламоқчи, зўрламоқчи... Бир иложини қилиб, қучоқларидан қутула қочдим. Шундаям орқамдан югурди, ҳансираган нафасини сезардим... Жоним ҳалқумимга тақалди. Ярим тун бўлгани учун овоз беришдан андиша қилардим. Қай томон қочсам, қутулиб кетишимни билмасдим...

Қоронғилик. Сўнгра клиниканинг хизматчиларига мосланган хоналаридан бири кўринади. Хонанинг иккита эшиги бор: бири каридорга, иккинчиси душ бўлмасига олиб чиқади. Хонанинг деворлари тизма қатор оқ шкафчалар билан лиқ тўла. Ҳар шкафчада уч ҳол — тешик ўйилган. Бу ер клиника хизматчиларининг кийим ўзгартирадиган хонаси.

Ҳозир хонада ҳеч ким йўқ. Кўзлари хонасидан чиққан Бахмал югурганича пайдо бўлади. Худди қафасга тушган қушдай олазарақ, душ бўлмасига отилар, сўнгра қайтиб чиқар, энг четдаги шкафчанинг эшигини очар. Шкафча бўм-бўш. Чоғи торроқ бўлса-да, ниҳолдек Бахмал учун жой етар. У чироқни ўчирганича, ўзини шкафчага олиб, эшигини беркитишга улгуради. Ва шу оннинг ўзида оғир одим шарпаси эшитилиб, Турсунов кириб келади.

Турсунов (қоронғида). Ҳайт, сабил! (Гугурт ёқиб, чироқ тугмачасини топади. Хона ёршади. Турсунов кўзлари изланар. Оёқларида шиппак, устида клиника пижама-

си.) Бахмал! Қайга кетди! Ажаб! Назаримда, ўзини шу хонага ургандай бўлди. (Душ бўлмасига ўтади.) Шунда бўлиши керак. Бахмал!

Турсунов шкафчалар эшигини очишга тутинади. Биронтасиям қулф эмас. Баъзилари бўш, баъзиларида кийим-кечак осилган. Турсунов шкафчаларни бирин-кетин назаридан ўтказар, Бахмал беркинганига яқинлаша борар. Қўли етган икки шкафчадан бирини очиб, осикликдаги кийимларни ушлаб-ушлаб қўяди. Эндиги навбат... Шу дақиқада, коридордан одамлар дукури ва овозлар — эркаги — Деҳқон Улмасовники, аёли — санитарканики эшитилади. Турсунов қулоқ солади. Юз-кўзида ҳайрат, ташвиш аломатлари. Эшиги очқ шкафча қаршисида тек қолган. Бахмални излаш ҳаёлидан кўтарилган. Коридордан келмиш овоз жонини олғудай.

Санитарка (эшик орқасида). Ҳали заҳотгина кўргандим. Шу эшикка кирдилар.

Улмасов (эшик орқасида). Текшириб кўрамиз... (Эшикни очиб, Турсуновга дуч келади.) Ҳаққаси рост. Ўзлари. (Эшик орқасидагиларга.) Ҳордиқ чиқариб туринглар. Бўлди. Авлороқда кутинглар. Чақирарман. (Эшикни қаватлайди.) Улуғ Турсунович, салом бердик.

Турсунов жим. Калтак ютган одамдай қотган.

— Қандай ҳунар кўрсатяптилар бу ерда? Қораларини шкафга олмоқчиларми? Сомонхонага қочишдек фойдасиз уриниш! Иккимиздан ўзга кимса йўқдир-а? (Душ бўлмасига мўралайди.) Айтганимдай — якка ўзимиз. Акс ҳолда, бу хонада гумдон бўлиш пайнга тушмасдингиз, албатта! Отамлашамизми? Сиҳат-саломатлик қалай?

Турсунов (зўр-базўр). Ёмон.

Улмасов. Эсиз-эсиз! (Бошини чайқар.) Сиҳат-саломатлари ёмон бўлса махсус шаронт яратиш лозим, ўзлари эса оёқда юриптилар, яна шкафга беркинишни ният қилганлар. Азиз жонларини аямай қўйибдилар-да, Улуғ Турсунович! Ўзларига гамхўрлик қилиш эҳтиёжи, алоҳида шарбит, ҳалигидай, шаронт яратиб бериш зарурияти борга ўхшайди-ёв. (Ўзлари заҳарханда киноя билан тўла. Худди мушук сичқонни ййнагандай, у Турсуновни ликонглатар.)

Бемор эрсалар-да, безовта қилишга эҳтиёж туғилди. Ўзи тутантириғи йўқ, чинданам арзимас юмушқу-я, бироқ, шошилинчроқ, шу сабабли ярим тунга қарамасдан ташриф буюрдим. Кечиргайлар. Ҳа, дарвоқе, ўзлари ҳам бедор эканлар, аксида оромларини бўлиш одобдан бўлмас эди. (Шошилмасдан чўнтагидаги конвертни олиб, ундан қандайдир қоғозни чиқзади, шошилмасдан қоғоз тахини ёзиб, Турсунов кўзларига тўғрилайди.)

Танидиларми?

Турсунов (тезоблик билан). Йўқ!

Улмасов (чақчақ уриб). Демак, танидилар. Бу юмалоқ ҳужжатга, табиийки, доимий одатларига кўра, имзо чекмаганлар, бироқ машинка топилган ҳамда қачон ва қай вақтда уни қўлга олганлари бехато аниқланган. Бу каби нозик тўсиқларни босиб ўтиш, Турсунов, ҳали сиздай эчкидум чавандозлар қўлидан келмайди. Уятлари очилиб қолганидан хабарлари йўғу баланд дорга осиладилар. (Заҳаромуз) Йўлингизда тўсиқ бўлганлар устидан чақимчилик, қизмакашлик-илмакашликни ҳунар қилдингиз, билиб-билмасликка олдим. Тинмай баландга интилишларингиз менга ҳатто ёқар эди. Қиёфангизда ўзимни кўрадим. Ёрданга келган вақтларим ҳам бўлган. Баъзан эса, сирасига келсак, ишонардим ҳам. Кўтарасини айтганда, ҳеч кимсага ишонмайман. Мана, оқибати. (Қўлидаги қоғозни ўйнатади.) Мени устимдан шикоят тўқидилар. Менга қўл кўтариш! Ақлдан оздиларми! Деҳқон Улмасовнинг қандай зот эканини унутдиларми? Деҳқон Улмасов енгилмас қоя эканини наҳотки унутсалар? Мана, кўзларининг пахтаси ўйнасин. (Яна қоғозни бурнига тикади.) Тузоғимга тушди! Ўзлари ҳам тузоғимда. Энди без терасиз...

Турсунов. Раҳм қилинг. Деҳқон Улмасович, шафқат айланг!

Улмасов (тикандай ботади). Асло. Бу — сиз ва менга монанд кишилар руҳига бутунлай ёт сўз. Ўзгалар қонини сўрганлари — мен учун парвойифалак. Бироқ зил қўлларини каминага кўтардилар. Менга-я! Қулларини кўкка совураман. Тахтакач остида қиймалаб бурдалашга қурбим келади. Мана бундай! Мана бундай! Мана бундай. (Қоғозни қиймайди.) Авахтага олиб кетишларини кўргазганга шукур. Ўз қўлим билан авахтага олиш ордерини топширишимдан кайфим тароқ.

Чўнтагидан ордерни чиқаради. Турсунов қалтироқ қўллари билан ордерни олади.

— Шинаванда юристларнинг бир нақли бор: одам бўлса бас, жиний модда топиладигон матоҳ. Қандай саришта қилиш йўл-йўриғи ўзларига аён. Бўғизларига сиққанича бўйинга ортаверадилар. Ўзлариники — чўққиси, имонлари комил бўлсин. (Фавқулудда кулиб юборади.) Ўзингни касалга солиб, шкафга яшириниб, мендан қутулмоқчи эдингми, гўдак! Сендан омилроқ душманларимниям гўшт қил олмаганимда кимсан Улмасов деган одам бўлармидим. Итдан тарқаган! Болдиримдан олмоқчи эдинг пўйчамни

йиртишга ҳам қурбинг келмади, сўлагинг оққани қолди, холос. Аҳмоқ, нокас!

Турсунов. Раҳм қилинг, Деҳқон Улмасович! Шафқат айланг! Нокасман, аҳмоқман, ит боласиман! Итингиз — вафодорингиз бўламан. Раҳм қилинг! Сира-сира... Вафодор кўппак каби садоқатли бўламан.

Улмасов. Кўп акиллайверма! Аллақачонлар оламдан ўтгансан. Лагердаги фалон номерсан, холос, ўлаксан! *(У эшик сари борар экан, Турсунов олдини тўсмоқчи бўлади.)*

Ўт! Йўлимни тозалаб қўй! *(Эшикни очиб, овоз беради.)* Ҳой, бу ёққа! Олинг бунини! *(Турсуновга.)* Туёғингни шикллатиб қол, ҳез!

Турсунов судралгандай зўрға чиқади. Улмасов оппоқ дастрўмолчасини олиб кўлларини артар, сўнгра жирканганича уни полжа улоқтирар-да, Турсунов кетидан юради. Одамлар шарпаси узоқлашди. Хона бўм-бўш. Бахмал кўринади. Юзларини устидаги оқ халатидан ажратиб қийин. Даҳшат ва нафратдан қалтироқ босган. Худди илонни босиб олишдан қўрққан каби ердаги дастрўмолча атрофидан айланиб, кўзини ундан узмасдан ўтади. Қоридорга қаратишган эшикни аста-секин очади-да, хонадан ўқдай отилиб қочади. Қоронғилик. Яна саҳро. Турсунов устидан суд кетаётган манзил кўринади. Бахмал ҳикоясини тамомламоқда.

Бахмал. Шу тахлитда мен, беихтиёр, қабиҳ суҳбатнинг гувоҳи бўлдим. Бу воқеани бирон кишига айтиб қўйишдан ёки тушимда сўзлаб юборишимдан чунон ҳам қўрқар эдим. Тушимга кириб, уйқудан сачраб уйғонган тунларимнинг ҳисоб-китоби йўқ.

Ўша кечадан сўнг, то яқин-ўртада областимизда пайдо бўлганича, Турсунов ҳақида бирон сўз эшитмадим. Бир кунни кўриб қолдим, қарасам, худди ўзи, ўша Турсунов. Ниҳоят, дафтарини Полвон акаларга очиб ташладим! Шу!

Султонов. Мана, Турсунов, қамоққа олиниш тарихинг. Ноуддабурон овчига ўхшаб ўз тузоғингга илингансан. Ҳақингда Улмасов томонидан бичиб-тўқилган иш сохта бўлгани учун, кейинчалик, сени оқладилар. Сенга айбсиз айбдор сифатида қайта ҳурмат кўрсатилди, яна катта вази-фа топширилди.

Биродарлар, Улмасовнинг қандай мараз шахс бўлгани, халқимизга етказган зараркунандалиги сизларга маълум. У қилмишига ярашасини тортди. Аммо у суд вақтида Турсунов тўғрисида чурқ этмаган. Нега? Балки хотирасидан кўтарилгандир?

Сен, қувлик-шумликла шайтонга фириб берган найранг-боз Улмасов қўлида маймундай эрмак бўлгансан. Йўл-йўлакай тирноқ остига олинган канадай сени эсидан чиқариб юборган, чунки эзилган кананинг қўланса хиди бирпасда тарқалиб, одам димоғини безовта қилишдан тўхтайдди. Лекин у, қамоққа олинганинга қадар, қилмиш-қидирмишларингдан, қанча-қанча одамлар оёғига туҳмат-бўхтон кишинини солганингдан яхши огоҳ эди. Қорасоч, ким билсин, балки акангиз Пўлатжон ҳам Турсунов деган чақимчи чизмакашнинг найранги туфайли ўлиб кетгандирлар. Улар бирга ишлашганди-ку.

“Қорасоч. Қандай қабоҳат!

Султонов. Ҳар нечук бўлса-да, мана энди ажрим этилиши турган гап.

Жумагул (*таажжубда*). Нишатиб одам боласи шундай гаддорликка боражак? Нишатиб?

Алижон. Заҳарли илон! Кампирчопон!

Чўлиака. Кўпни кўрган чўпонман. Умрим саҳрода, қўй-қўзилар кетида кечди ва қашқирларга юзма-юз бўлишдан зиғирча чўчимас эдим...

Не билай?.. Локийин сендақа одамлар билан бир чўлда яшаш, агарчандики, сен Турсунов бир этагида, мен бошқа этагида турсам ҳам қийин бўларди-ёв. Вақтида узилмаган чечак тиканга айланиб озор бергай, вақтида сузилмаган ош қирмочга айланиб меъдани бузгай. Ҳа-да!

Қорасоч. Шириндан-ширин нима! Фарзанд, албатта!.. Лекин мен фарзанддан жудо бўлдим... Аччиқдан-аччиқ нима? Улим аччиқ... Утсиз ўртаниб, ўтинсиз тутаб, гўр оғзидан қайтар чоғимизда, тили аччиқ, дили нопок бу одам оқовасининг қилмишларини англамоқ — нақадар мушкул, юрагим тарс ёрилса ажаб эмас.

Султонов. Турсунов, кўп йиллар оёғимиз остида ўралашиб, зараркунандалик қилиб келдинг. Зараркунандалик ҳунарини катта истеъдод билан адо этдинг.

Сен ва сенга ўхшашлар, сенларга монандларни яратганлар камолимизни, ҳаётимиз ривожини бир нафас ҳам ушлаб қололмадилар. Аммо зараркунандалик қилдиларинг, кўп зарар етказдиларинг. Бас, замонангизни сув уриб кетди, энди ҳеч қачон қайтиб келмайди.

Бобо Равшан. Болаларим, бери келинглар.

Жумагул билан Алижон яқинлашадилар.

— Ёмон ҳаракат, қора ният бошини, кимда бўлмасин — ўзингиздами, бошқалардами, бошини мажақланг. Тил би-

лан дидни пайванд қилолмасангиз, — бир кун ҳам дунёда
янаш ҳаром. Ваъда беродасизми?

Жумагул. Ишонинг!

Алижон. Қасам ичдим.

Турсунов дабдурустдан ўзини қум устига ташлайди-да, ағанагача
ча гингший бошлайди.

Чўли ака. Кўппак ўз дафнини пайқаб, гингшимоқда.

Қорасоч. Бас, сабр-қарорим тугади!

Султонов. Сабр лозим. Даврамиздан чиқиб кетишга
га оз қолди.

Шу замон, гўё Султонов сўзларининг далилидек, вертолёт шовқини
ни эшитилади.

Алижон. Вертолёт!

Жумагул. Сизларга келди.

Барча турли ҳаракатлар қила бошлайди. Вертолёт шовқини бир зўрайд
ди-да, таққа тўхтайти. Вертолётда келганлар носилкалар кўтариб
киришади. Бобо Равшан билан Қорасочни олиб чиқадилар,
Султонов Турсунов томон яқинлашади.

Султонов. Турсунов, кетдик. Қанчалик кўнгилсиз
бўлсаям, бирга учишга мажбурсан. Тур ўрнингдан.

Урнидан турган Турсунов зўрға қадам босади. Кўзлари олаза-
рак. Ниҳоят, қораси ўчади. Ҳамма чиққач, бир зум саҳна бўшаб қо-
лади. Сўнгра Султонов, Бахмал, Чўли ака, Алижон ва
Жумагул қайтиб киришади. Кун оёқлаб, оқшом тушмоқда. Юлдуз-
лар жамол кўрсатади.

Бахмал (Султоновга) Хайрлашув вақти яқинлашди:
Сиз учиб кетасиз, бизлар машинани чоптирамиз. Чўпонлар
интизор бўлишгандир. Чўли ака, сизлар машинага чиқаве-
ринглар, мен ҳозир...

Султонов. Биродарлар, кўришгунимизча омон бў-
линглар. Раҳмат.

Чўли ака. Полвон Султонов, иним, ҳамиша шундай-
лигингизча қолинг, ўғил бола!

Алижон. Оқ йўл, Полвон Султонович.

Жумагул. Дим бахтли бўлингиз.

Султонов. Раҳмат, дўстларим, раҳмат!

Ҳамма чиқиб, Полвон билан Бахмалнинг якка ўзлари қолишади.

Бахмал. Хайрингиз энди, Полвоним.

Султонов. Кўришгунимизча хайр, хушовоз тўрғайим. Тепамиздаги беғубор осмон бизники умрбод.

Бахмал (бошини орқасига ташлаб). Юлдузлар ҳам... Юлдузлар жамоли ҳам... Сизни баланд чўққилар кутмоқда. Юлдузларга яқин юрасиз. Сизнинг уйғоқ кўзларингиз ҳаммиша юлдузлар жамолида бўлсин! (Кўзларидан ўпади.)
Ҳамиша... Дардингиздан, Полвоним!

Улар ажраладилар. Машина овоз беради, вертолёт мотори гуриллайди. Вертолётнинг қизил, кўк чироқлари осмонда «милт-милт» кўринади. Югурган машина чироқлари саҳро оқшоми бағрини ёра узоқларга кетади. Коинотда фақат осмону юлдузлар ҳоким,

Парда

Тамом

Тошкент,
1967 йил.